

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
VÉDELMI-BIZTONSÁGI SZABÁLYOZÁSI ÉS KORMÁNYZÁSTANI
KUTATÓMŰHELY

VÉDELMI-BIZTONSÁGI SZABÁLYOZÁSI ÉS
KORMÁNYZÁSTANI MŰHELYTANULMÁNYOK

2022/14.

KELEMEN ROLAND – MIHÁLY LAURA DOMINIKA

*A kibertér és a psziché ütközéspontjai
mint a 21. századi reziliencia kulcskérdése*

Rólunk

A műhelytanulmány (working paper) műfaja lehetőséget biztosít arra, hogy a még vállaltan nem teljesen kész munkák szélesebb körben elérhetővé váljanak. Ezzel egyrészt gyorsabban juthatnak el a kutatási részeredmények a szakértői közönséghez, másrészt a közzététel a végleges tanulmány ismertségét is növelheti, végül a megjelenés egyfajta védettséget is jelent, és bizonyítékot, hogy a később publikálandó szövegben szereplő gondolatokat a working paper közzétételekor a szerző már megfogalmazta.

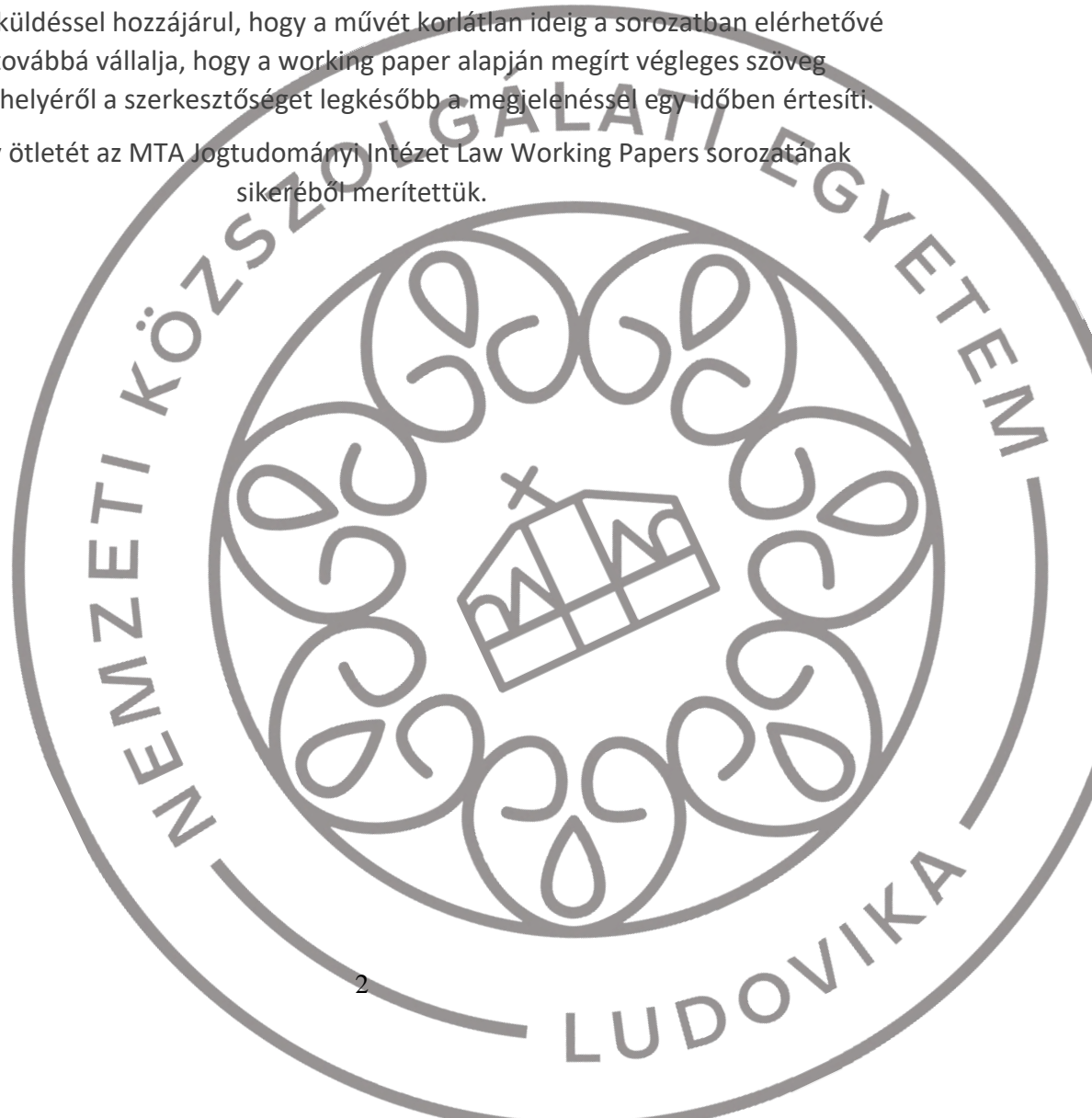
A Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok célja, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely küldetéséhez kapcsolódó területek kutatási eredményeit a formális publikációt megelőzően biztosítsa, segítve a láthatóságot, a friss kutatási eredmények gyors közzétételét, megosztását és a tudományos vitát.

A beküldéssel a szerzők vállalják, hogy a mű megírásakor az akadémiai őszinteség szabályai és a tudományosság általánosan elfogadott mércéje szerint jártak el. A sorozatban való megjelenésnek nem feltétele a szakmai lektorálás.

A műfaji jellegből adódóan a leadott szövegekre vonatkozó terjedelmi korlát és egységes megjelenési forma nincs, a szerzőtől várjuk az absztraktot és a megjelentetni kívánt művet oldalszámozással, egységes hivatkozásokkal.

A szerző a beküldéssel hozzájárul, hogy a művét korlátlan ideig a sorozatban elérhetővé tegyék, továbbá vállalja, hogy a working paper alapján megírt végleges szöveg megjelenési helyéről a szerkesztőséget legkésőbb a megjelenéssel egy időben értesíti.

A kiadvány ötletét az MTA Jogtudományi Intézet Law Working Papers sorozatának sikeréből merítettük.

Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok 2022/14.

Szerző:

Dr. Kelemen Roland PhD, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem; tudományos munkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Mihály Laura Dominika, jogász; pszichológia (BA), viselkedéselemző szakképzettség

Szerkesztő:

Dr. Kádár Pál PhD dandártábornok

Kiadja

Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely

Kiadó képviselője

Dr. Kádár Pál PhD dandártábornok

ISSN szám

2786-2283

Elérhetőség:

Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely

1441 Budapest, Pf.: 60

Cím: 1083 Bp., Ludovika tér 2.

Központi szám: 36 (1) 432-9000

A KIBERTÉR ÉS A PSZICHÉ ÜTKÖZÉSPONTJAI MINT A 21. SZÁZADI REZILIENCIA KULCSKÉRDÉSE

1. Bevezető gondolatok

A kibertér rendkívül összetett jelenség. Éppen ezért a rendészet, a hadviselés, valamint a nemzetbiztonsági tevékenység szerepe is kiemelendő, mert az interdiszciplináris megközelítés révén lényeges károktól óvhatjuk meg a társadalmat. Látható az is, hogy e veszélyek fokozott kockázata alátámasztja a jogi felelősséget, akár az állami főhatalom tényleges kiterjeszhetőségét is igényelve. Külön szabályozási mechanizmusok kialakítása és működtetése kerül előtérbe, mely átfogó vizsgálatra alapozottan alakítható ki.

A kibertérben zajló rohamos fejlődés és folyamatok radikális változást hoznak mind a társadalmi, politikai, mind az egyéni szférában. Nem elhanyagolandó, sőt, külön kiemelendő az egyénre gyakorolt befolyás, hiszen a kibertér képes hatást gyakorolni az éntudatra, a társadalmi hozzáállásra, valamint számos egyéb olyan pszichológiai jelenségre, melyek az egész közösség életét befolyásolják. Különösen fontos a felnövekvő generáció és a fiatalkorúak esetében az ilyen káros hatások mérséklése, hiszen az ő éntudatuk és önképük még kialakulóban van, könnyen befolyásolhatók a kibertérben fellelhető tartalmak által.

Ugyanakkor nemcsak a kibertér gyakorol hatást a hagyományos térre, e jelenség fordítottja is megfigyelhető. A hagyományos tér társadalmi feszültségei, technikai nívói és innovációi is rányomják bélyegüket a kibertérre, lényegi változásokat gerjesztve.³

A technikai fejlődés lehetővé teszi, hogy a kibertér egyre komplexebbé váljon, azonban pont ez a komplexitás teremti meg sebezhetőségét a káros tartalmakkal szemben. Mivel a jog egyik lényeges feladata a társadalmi változások lekövetése, így fontos lépést tartani eme szektor rohamos fejlődésével és fokozott figyelmet fordítani azokra a szabályozási lehetőségekre, melyek e veszélyek leküzdését célozzák. Kiemelkedő jelentőséggel bírnak az egyénre hatás tekintetében többek között a közösségi média platformok, kiemelten a Facebook, valamint a YouTube, melyek lehetővé teszik a videók élő közvetítését. Sajnálatos módon, a felhasználók jelentős része csak a kár bekövetkezését követően gondol az IT biztonságára. Sokan azonban észre sem veszik azokat a negatív hatásokat és veszélyeket, amiket a rendszerek magukban rejtenek.

Ez hívja fel a figyelmet a preventív intézkedések fontosságára, melyek lehetővé teszik, hogy eme káros hatások jelentősen mérséklődjenek. Hangsúlyozandó a társadalomtudományok jelentősége e téren is, így többek között az állam és jogtudománya, a pszichológia, vagy a médiaszociológia. Utóbbiak kitűntetett helye abban áll, hogy a kibertér hatására keletkező negatív következményeket veszik górcső alá, esetleges megoldási módok után kutatva.

Tanulmányunkban az egyén helyét szeretnénk definiálni a 21. században egyre inkább kiteljesedő cyberfare state modelljében, amelyhez elengedhetetlen annak vizsgálata, hogy a

¹ Dr. Kelemen Roland PhD. egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem; tudományos munkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.

² Dr. Mihály Laura Dominika jogász; pszichológia (BA), viselkedéselemző szakképzettség.

³ Kelemen Roland – Németh RICHÁRD: A kibertér fogalmának és jellemzőinek multidiszciplináris megközelítése. In: Farkas Ádám (szerk.): *Védelmi alkotmányosság az új típusú biztonsági kihívások erőterében*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018, 147-170. o.

kibertérnek milyen pszichológiai hatásai vannak az ő tudatára, viselkedésére. E vizsgálódás során érdemes kitérni az olyan jogi dokumentumokra, amelyek ezen negatív hatások orvoslására irányulnak, ezzel is növelve a társadalmi rezilienciát. Bár a technikai fejlődés nívói kétségkívül számos pozitív hozománnyal is rendelkeznek, ugyanakkor a negatív hatások kiemelése és interdiszciplináris áttekintése elengedhetetlen annak érdekében, hogy káros következményektől óvjuk meg az egyént és a társadalmat.

2. Az egyén szerepe a cyberfare state állammodellben – avagy miért is fontos feltérképezni a kibertér egyénre gyakorolt negatív hatásait

Senki nem gondolta volna 1984-ben, amikor William Gibson a Neurománc című disztópikus regényében megalkotta a kibertér kifejezést, hogy az általa teremtett fogalom köré épülő világ mennyire hasonlatos lesz majd a 30 évvel későbbi világunkkal. Természetesen erős túlzás lenne azt állítani, hogy az a disztópia, ami a könyvben megjelenik, jellemezné államunk, társadalmunk vagy az egyének hétköznapijait. Azonban maga a kibertér és az ahhoz csatlakozó eszközök, rendszerek egyértelműen a hétköznapijaink részévé váltak.

A kibertéren alapuló technológiai újítások robbanásszerű változásokat idéztek elő, illetve elővetítenek olyan generális átalakulásokat a tudományos vagy társadalmi alrendszerekben, amelyek révén az emberiség óriási lépéseket tehet az eddig megoldhatatlan problémák kezelése tekintetében.⁴ Kézzelfogható eredményeket lehet felmutatni az oktatásban, kutatásokban, az egészségügyben, a szociális szférában, ahol megjelent az IoT⁵, az IoD⁶ és az okoseszközök,⁷ a mesterséges intelligencia pedig egyre jelentősebb teret foglal el. A kibertérhez csatlakozó eszközök (az állam, a gazdaság és az egyén oldaláról), valamint a korábbi évszázadok tudásának és a folyamatoknak, tevékenységeknek a digitalizálása, óriási adatmennyiséget (big data) generálva, forradalmi átalakulást hoztak a fenti területeken is. Ez az egészségügyben többek között csökkentette a diagnosztikából eredő hibákat, lehetővé tette a korábban fel nem fedezett összefüggések felismerését, új módszerek kidolgozását, alkalmazását.⁸ Az oktatásban lehetővé vált, válik az okoseszközök használatával és algoritmusok révén a személyre szabott tanulás, tudásanyag átadása.⁹ A big data-nak köszönhetően a kutatások soha nem látott, országhatárokat átlépő, kontinenseket összekötő hálózatokat generálnak, felgyorsítva az innovációt. Ezen innovációnak a gyorsaságát mutatja, hogy Moore-törvénye,¹⁰ amely szerint az integrált áramkörök összetettsége körülbelül 18 havonta megduplázódik, napjainkban egyre inkább megdőlni látszik, hiszen ez a tendencia

⁴ Yuval Noah Harari: Homo Deus. – A holnap rövid története. Budapest, Animus Kiadó, 2016.

⁵ Korunk egyik nívója, konvergáló technológiája a tárgyak internete (IoT – Internet of Things), amely az információtudomány fejlődésével, a szenzorok használatának fokozódó térnyerésével (ami magával hozza az árak rapid csökkenését) egyre inkább a mindennapi életünk részévé válik mind az otthonokban, mind pedig a közsférában. Lásd: Németh Richárd: Kibertámadások gazdasági vonatkozásai a vállalati szférában. In: Dernocz-Polyák Adrienn (szerk.): *Kutatási jelentés 1. Győr*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2019, 307-325. o.

⁶ Baranyi Péter – Csapó Ádám – Budai Tamás – Wersényi György: Introducing the Concept of Internet of Digital Reality – Part I. *Acta Politechnica Hungarica*, 2021/7. szám, 225-240. o.; Baranyi Péter – Csapó Ádám – Budai Tamás – Wersényi György: Internet of Digital Reality: Infrastructural Background – Part II. *Acta Politechnica Hungarica*, 2021/8. szám, 91-104. o.

⁷ G. KARÁCSONY Gergely: *Okoseszközök - okos jog?* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020.

⁸ Bögel György: *A big data ökoszisztémája*. Budapest, Typotex, 2015, 22-24. o.

⁹ Tillesch György – Omar Hatamleh: *Mesterséges intelligencia – Vegyük kezünkbe a sorsunkat az MI korában*. Budapest, Librid, 2021, 65-68. o.

¹⁰ Gordon E. Moore: Cramming more components onto integrated circuits. *Electronics*, 1965/8. szám.

gyorsulóban van.¹¹ Úgyszintén domináns a diszruptív technológiák térnyerése, amely még összetettebbé, sérülékenyebbé, de látszólag mindenképpen könnyebbé teszi az emberek hétköznapjait¹², így a dolgok internetéhez 2020-ban már több mint 26 milliárd eszköz csatlakozott. A mesterséges intelligencia pozitív hatásai a technológiai fejlődéssel 2030-ra megsokszorozódnak. A Stanford Egyetem által közzétett előrejelzés szerint a mesterséges intelligencián alapuló innováció majd elérhetővé teszi, hogy még összetettebben működő okosvárosok jöjjenek létre, ahol autonóm járművek könnyítik az utazást, az áruszállítást,¹³ és az orvosi diagnosztika területén a vérnyomást, vércukorszintet és egyéb jellemzőket monitorozó, adatokat gyűjtő szenzorok a páciensek életét menthetik meg.¹⁴ A gyorsuló megtérülés törvénye¹⁵ pedig csak erősíti ezt a folyamatot, hiszen elvárja, hogy új technológia jöjjön létre, ami gyorsabb fejlődést eredményez, és az természetszerűleg még újabb technológiákat szül. Ez pedig öngerjesztő folyamat, egyfajta pozitív visszacsatolást generál, amely következtében az egyik részterület gyorsítja a másik terület fejlődését, például a robotika, MI, kvantum- és nanotechnológiák, bioinformatika, blokkláncok, VR területén és így tovább.

Minden előnye mellett azonban jelentős társadalmi átrendeződést is eredményez a technológia ilyen robbanásszerű fejlődése. A gazdaság és a szakmák tradicionális szerkezete átalakul a kibertérnek és a hozzá kapcsolódó technológiáknak köszönhetően. A World Economic Forum szerint 2015-2020 között közel 7,1 millió állás szűnt meg 15 gazdasági ágazatban.¹⁶ Horváth Zoltán dékán szavai mutatják, hogy ez a folyamat a következő években nem, hogy nem enyhül, hanem rohamtempóra fog kapcsolni. Beszéde szerint ugyanis – amit Széchenyi István Egyetem GIVK diplomaátadóján mondott – „a társadalom- és jövőkutatók szerint harminc év múlva a szakmák nyolcvan százaléka olyan lesz, ami most még nem is létezik. Nagy eséllyel Önök olyan szakmában dolgoznak majd, ami jelenleg még nincs is, csak elképzelésünk van róla.”¹⁷ Ennek természetszerűleg részét képezi a munkahelyi környezet átalakulása, hiszen a vállalkozások szükségszerűen költséghatékonyagra törekednek, amelynek egyre inkább részét képezi a demonetizáció mint digitális következmény: vagyis a

¹¹ Justin Viktor: Vajon valóban elbukik a Moore-törvény, vagy van még tovább? *Rakéta*, 2021.04.30. (<https://raketa.hu/vajon-valoban-elbukik-a-moore-torveny-vagy-va-meg-tovabb>).

¹² Debashis Majumdar – Pradipta Kumar Banerji – Satyajit Chakrabarti: Disruptive technology and disruptive innovation: ignore at your peril! *Technology Analysis & Strategic Management*, 2018/11. szám, 1247-1255. o.

¹³ Boris Bucko – Martin Michálek – Katarína Papierníková – Katarína Zábovká: Smart Mobility and Aspects of Vehicle-to-Infrastructure. *Applied Sciences*, 2021/11. szám (<https://www.mdpi.com/2076-3417/11/22/10514/htm>); Mariam Fandáková – K. Zábovská – Boris Bucko – Michal Zábovský: Improvements of Computer Assisted Virtual Environment (CAVE). *2020 43rd International Convention on Information, Communication and Electronic Technology (MIPRO)*, 2020, 1680-1684. o.

¹⁴ Tom Abate: Smarter Hospitals: How AI-Enabled Sensors Could Save Live. *HAI Stanford University Human-Center Artificial Intelligence*, 2020.09.09. (<https://hai.stanford.edu/news/smarter-hospitals-how-ai-enabled-sensors-could-save-lives>). Jessilyn Dunn – Lukasz Kidzinski – Ryan Runge et al.: Wearable sensors enable personalized predictions of clinical laboratory measurements. *Nature medicine*, 2021, 27. kötet, 1105-1112. o. (<https://nmbi.stanford.edu/wp-content/uploads/Dunn-Nature-Med-2021.pdf>).

¹⁵ Ray Kurzweil: *A szingularitás küszöbén*. Budapest, Ad Astra, 2014, 58-72. o.

¹⁶ Ferencz Jácint: *Az információ és a technológia kettős arca a munkajogban*. In Baranyiné Kóczy Judit – Fehér Ágota (szerk.): *Pedagógusképzés, oktatás a Kárpát-medencében, társadalmi kontextusok*. XXII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötet, Győr, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 2019, 322. o.

¹⁷ Nimsz Zsuzsanna: Szombaton is sokan vették át a diplomájukat a SZE-n. *Győr+*, 2022.07.17. (<https://www.gyorplusz.hu/gyor/szombaton-is-sokan-vettek-at-diplomajukat-a-sze-n/>)

növekvő digitalizációs szint kevesebb fizikai költséghez vezet,¹⁸ ami versenyelőnyt eredményez egyik oldalról, másik oldalról az okos munkahelyek megteremtése egyes hagyományos szakmák megszűnését eredményezheti, de legalábbis átképzést, fejlesztést követel meg. Ez pedig a társadalmi rendszereket próbára teszi, főként a jóléti rendszereket és az állam alkalmazkodóképességét. Így például a munka világában megjelenő, szolgáltatásalapú gazdaság jelentős változásokat eredményez. Így a tudás- és készségintenzív gazdaság hátrányos társadalmi következményeinek elkerülése érdekében az államnak jelentős beruházásokat kell eszközölnie ezen csoportok oktatására, átképzésére.¹⁹ Mindamelllett az alkalmazkodni képtelen egyének esetében további törésvonalakat figyelhetünk majd meg, vagyis ezek a folyamatok jelentős társadalmi feszültségeket fognak eredményezni.

A fentiek mellett a másik oldalát adja a cyberfare state esetében az egyének vizsgálatának, hogy maguk is felhasználói és/vagy üzemeltetői az egyes rendszereknek. Az egyének jelentősége a hálózati társadalomban²⁰ nem vehetőek félvállról, ugyanis adatai, vagyona integritásának súlyos és tömeges megsértése, sérülékenysége a gazdasági károkon,²¹ egyéni sorsokon túl nemzetbiztonsági veszélyforrásként is felfogható, hiszen csökkenti az államban mint rendben rejlő bizalmat, és eredményezhet egy olyan mértékű bizalomvesztést, amely az állami alrendszerek működését veszélyezteti. Jól illusztrálja ezt Szigeti Péter gondolata a közbiztonsággal kapcsolatban: „... a társadalmi félelemek eszkalálódnak... Ez persze egy negatív spirált eredményez. Minél inkább teszik ezt, annál nagyobb a zűrzavar és az erőszak, és minél nagyobb a zűrzavar és az erőszak, annál kevésbé képesek az államok a helyzet kezelésére, következésképp annál több ember vonja meg a bizalmát az államtól...”²² A jelenség valós jellegét mutatják a statisztikai adatok is: 2015-ben 3000 milliárd dollár kiadást jelentett a kiberbűnözők tevékenysége (2021-re 6000 milliárd). Ebbe belefoglalatik a termelés-csökkenés, a biztonság javítása, védelmi beruházások stb.²³ Az Allianz becslése szerint a kár évi 600 milliárd (természeti katasztrófa 208 milliárd) dollárt jelent.²⁴ 2018-ban az

¹⁸ Gyekiczky Tamás: *Olvasmányok a Digitális társadalomról – jogászoknak* (kézirat). Budapest, 2021, 112. o. (https://www.academia.edu/49694295/Olvasm%C3%A1nyok_a_Digit%C3%A1lis_T%C3%A1rsadalom%C3%B3l_Jog%C3%A1szoknak).

¹⁹ Gøsta Esping-Andersen: *A Welfare State for the Twenty-first Century*. In: Christopher Pierson – Francis G. Castel (szerk.): *The Welfare State Reader (Second Edition)*, Cambridge, Polity Press, 2006, 434., 447-448. o.

²⁰ Manuel Castells: *The Information age – Economy, Society, and Culture – Volume 1. The Rise of the Network Society (second edition)*. Oxford, Blackwell Publishing, 2010.

²¹ Németh Richárd: A kibertérből érkező fenyegetések elleni védekezés vállalati környezetben. *GIKOF Journal*, 2021; Németh Richárd: Kiberfenyegetettség nagyvállalati környezetben. *Magyar Bűnüldöző*, 2020/2. szám, 23-41.

²² Szigeti Péter: Vázlat a közbiztonság három dimenziójáról: világrendszer – nemzetállami szint és lokalitás. In: Szigeti Péter (szerk.): *A valóság vonzásában – Jogelméleti és Jogtudományi Közöny*, Győr, ELTE-SZIF ÁJK, 2001. (<https://mek.oszk.hu/04200/04241/04241.htm#16>).

²³ Megduplázódhat a kiberbűnözők által okozott kár a következő években. *Maszol*, 2019.03.26. (<https://maszol.ro/életmod/109850-megduplazodhat-a-kiberb-noz-k-atal-okozott-kar-a-kovetkez-evekben>).

²⁴ A kiberkockázatok nagyobb veszélyt jelentenek, mint a katasztrófák. (https://www.allianz.hu/hu_HU/lakossagi/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/a-kiberkockazatok-nagyobb-veszelyt-jelentenek-mint-a-katasztrofak.html).

elindított támadások 77,2%-a sikeres volt.²⁵ A fentiek ellenére csupán a felhasználók 43%-a frissíti rendszeresen a vírusírtóját.²⁶

Emellett az egyén oldaláról folyamatos támadás éri a társadalmi hálózatokat, ezáltal közvetve a társadalmi struktúrát is. Erre fókuszál az Avaaz elnevezésű civil szervezet is egyes jelentéseiben, amelyekben rámutat a közösségimédia-platformok használatában rejlő problémákra. Ugyanis például a Facebook félretájékoztatás elleni kampányának megközelítése,²⁷ hogy Amerika az első, amiből az következik, hogy a hatékonysága ott a legjelentősebb, ami ott is erősen szubjektív és relatív. Ehhez képest a tényellenőrök a főbb európai, nem angol nyelvű *fake* tartalmak 56%-ára nem reagálnak, ami angol nyelvű *fake* tartalmak esetében mindössze 26%-os eredménytelenséget mutat. Ez az olasz nyelv esetében 69%, míg a spanyolnál csupán 33%, ami mellett el tudjuk képzelni, hogy a kisebb, közép- és kelet-európai nyelvek, mint a magyar, a szlovák, a cseh vagy a horvát stb. esetében milyen hatékonysággal dolgozik a rendszer. Emellett a „*fake*” címke elhelyezése is jóval lassabban történik meg. Az amúgy sem gyors, az angol nyelvű tartalmak esetében tapasztalható 24 nap alatti „*fake*” címke kihelyezés a nem angol nyelvű, nagyobb európai nyelvek esetében csak 30 nap alatt történik meg. Ez az arány 2021-re kissé javult (55%-ra az első kategória, a címkézés pedig 28 napra), azonban a platform továbbra sem ismeri fel a klónozott tartalmat vagy a hamis állításokból készített egyes variánsokat, amelynek egyes változatait korábban már hamisként jelölték meg. A megfigyelt *fake news* esetében 51 eltérő változat 800 ezer interakciót ért el, és ezek 63%-áról hiányzott a Facebook figyelmeztető felirata. Az elkészített jelentés a fentiek mellett hangsúlyozta, hogy a Facebook a vizsgált egy évben nem tartotta be az ígéretét, miszerint a lehető legteljesebb mértékben azonosítja a pandémiához köthető hamis híreket, és fellép e tartalmak ellen, így az önszabályozás nem járható út. Megerősítette a 2020-as amerikai elnökválasztások kapcsán feltártakat:²⁸ a platformszolgáltatók nem

²⁵ A kiberbűnözés több kárt okoz mint gondolnánk. *Meselia.hu* (<https://www.meselia.hu/a-kiberbunozes-tobb-kart-okoz-mint-gondolnank/>).

²⁶ Nemzetbiztonsági vonatkozásában érdemes példát szolgáltatnak a kelet-európai nemzetbiztonsági szervek és egyes hackerek között kiépült kapcsolatok, amelyek adott pillanatban akár fel is használhatóak, más állam biztonságának a kárára, nem egy ilyen hibrid scenárióval találkozhattunk már. Lásd bővebben: Danyol Turovskij: *Orosz hekkerek – Így lettek lázadókból Putyin katonái*. Budapest, Athenaeum, 2020.; William Nester: *Putyin virtuális háborúja – Hogyan formálja át és destabilizálja Oroszország Amerikát, Európát és a nagyvilágot*. Debrecen, Hajja & Fiai Könyvkiadó, 2020.; Farkas Ádám – Resperger István: *Az úgynevezett „hibrid hadviselés” kihívásainak kezelése és a nemzetközi jog mai korlátai*. In Farkas Ádám – Végh Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézményi és jogi kihívások*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020, 132-149. o.; Farkas Ádám: *A totalitás kora? A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolat kísérlete*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018.; Farkas Ádám: *Kibertér művelet: hírszerző, rendészeti és katonai műveletek elegye? Gondolatok az angol National Cyber Force kapcsán*. In *Military and Intelligence CyberSecurity Research Paper*, 2021/1. szám.;

²⁷ A közösségimédia-platformok tartalomszűrése önmagában is számos kérdést vett fel, azon a fentebb jelezett szolgáltatói fellépések sok esetben inkább burkolják a valódi problémát és további sérülékenységre vezethetnek. Lásd: Gosztönyi Gergely: *Special Models of Internet and Content Regulation on China and Russia*. *ELTE Law Journal*, 2021/2. szám, 87-99. o.; Gosztönyi Gergely: *Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig – A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatjának komplexitása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2022.; Farkas Ádám: *A védelem és biztonság-szavatolás szabályozásának alapkérdései Magyarországon*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2022, 43. o.

²⁸ Facebook from Election to Insurrection: How Facebook Failed Voters and Nearly Set Democracy Aflame, *Avaaz Report* 18/3/2021, https://secure.avaaz.org/campaign/en/facebook_election_insurrection.

működnek együtt sem az államokkal, sem a kutatókkal, nem teszik átláthatóvá a szűrési rendszereiket, nem adnak megfelelő képet a dezinformációellenes gyakorlatukról.²⁹

Az egyének munkaerőként és fogyasztóként is aktív szereplők, akik mindkét szerepükben láthatóan potenciális veszélyforrások az állami és gazdasági rendszerekre, és természetesen ugyanekkora mértékben a saját adatvagyonukra vagy hagyományos tulajdonukra. Így szükségszerű volna meghaladni azt a felfogást, hogy az egyéni felelősség szintjére engedjük ezeknek a problémáknak a megoldását, amelyben még magára is hagyjuk az egyes szereplőket, azoknak tényleges tudásától, képzettségi szintjétől függetlenül. E körben az együttműködés állami vonatkozásai és különösen a védelmi-biztonsági szegmense kapcsán is komoly lemaradást kell ma behozni a biztonságtudatosság szintjén, amivel a kibertérrel összefüggő biztonságfelfogást is szinkronizálni kell.³⁰ Szükséges átfogó oktatási projektek kidolgozása az iskolarendszer minden szintjén, hiszen ma már nemcsak kizárólag a magas kvalifikációt megkövetelő munkakörökben kerülnek az emberek kapcsolatba a kibertérrel és annak egyes alrendszerivel, hanem azok a hétköznapok részévé is váltak.³¹ Azonban a megfelelő szabályozási, oktatási, képzési és társadalmi tudatosság kialakításához ismerni kell a probléma gyökereit, vagyis azt, hogy a kibertér milyen módon érinti az egyén pszichéjét, hiszen a fentiek felismerésén túl így tudunk megfelelő társadalmi ellenállóképességet kialakítani.

3. A kibertér káros pszichológiai hatásai

A médiászociológia a szociológia és a médiatudomány határterületeként elsősorban a média és a kibertér társadalomra gyakorolt hatását vizsgálja. Globalizálódó társadalmunknak köszönhetően a kibertér a mindennapi élet részévé vált, a felnövekvő generációk szocializációjában is fontos szerepet játszik.

Kiemelendő emellett egy másik tudományterület, mely az utóbbi néhány évben kezdett széles térhódításba: a kiberpszichológia (más néven Internet pszichológia, vagy digitális

²⁹ Left Behind: How Facebook is Neglecting Europe's Infodemic. *Avaaz Report* 20/4/2021, https://secure.avaaz.org/campaign/en/facebook_neglect_europe_infodemic.

³⁰ Bányász Péter – Krasznay Csaba – Tóth András: A NATO kibervédelmi szakpolitikája. In Szenes Zoltán (szerk.) *A mai NATO: A szövetség helyzete és feladatai*. Budapest, HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Nonprofit Kft., 2021, 130-149. o.; Annamária Beláz – Csaba Krasznay – Zsolt Szabó: Cybersecurity Strategy and Leadership Management Issues. In Živan Živković (szerk.): *An international serial publication for theory and practice of Management Science - IMCSM Proceedings(2020)*. Bor, University of Belgrade, Technical Faculty in Bor, Engineering Management Department (EMD), 2020, 242-252. o.; Kiss Attila – Krasznay Csaba: A felhasználói viselkedéselemzés kiberbiztonsági előnyei és adatvédelmi kihívásai. *Információs Társadalom: Társadalomtudományi Folyóirat*, 2017/1. szám, 55-71. o.; Farkas Ádám: A védelmi biztonsági gondolkodás és képzés megújításának elméleti és kulturális alapjai. *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok* 2022/2. szám.

³¹ A sérülékenységet és az oktatás szükségességét jól példázza az alábbi megállapítás: „Minden IT-biztonsági szakértő tisztában van vele, hogy a kibertérben a leggyengébb láncszem a humán faktor: a munkavállalók, akik – emberi természetükből fakadóan – jóhiszeműek, megtéveszthetőek, megfélemlíthetőek, nincsenek is tisztában a lehetséges kockázatokkal; éppen azért az ún. social engineering támadások célpontjai. Napjaink digitalizált világában minden munkavállaló kapcsolatba kerül számítógépes rendszerekkel, bizalmas adatokat kezel, és éppen ezért potenciális rizikóforrás. Ez a kockázat tovább növekszik azáltal, ha a munkavállaló a céges környezetben kívül, mérsékelt ellenőrzés mellett tevékenykedik.” Németh Richárd: A COVID-19 járvány okán bevezetett Home Office munkavégzés hatása a munkakörülményekre és szervezeti kommunikációra nagyvállalati környezetben. *Jog Állam Politika*, 2021/4. szám, 101. o.

pszichológia).³² A technikai fejlődéssel párhuzamosan kezdte kinőni magát ez a specifikus pszichológiai ágazat, az alkalmazott pszichológia területeként, mely a technológiai jelenségek pszichológiai hatásaival és vonatkozásaival foglalkozik. A kiberpszichológia az emberi elme és viselkedés tanulmányozásán keresztül azt vizsgálja, hogy a virtuális valóság és a közösségi média milyen hatásokat gyakorol az egyénre. Vizsgálódásának keresztműzében található a számítógép-függőség, az online identitás és a kapcsolatok alakulása, emellett számos olyan csoportos és egyéni következményt elemez részletesen, melyek meghatározóak makrotársadalmi szinten is.³³

Az internet és a számítógép-használók világszerte növekvő számával a számítástechnika emberi pszichére gyakorolt hatása továbbra is jelentősen alakítja mind az egymással való interakcióinkat, mind pedig a világról alkotott véleményünket.

Az egyik legismertebb kiberpszichológus, Mary Aiken, a Geary-intézet munkatársa, valamint az Europol Európai Kiberbűnözés Elleni Központjának tudományos tanácsadója Jóra fordítani a technológiát – Hit, család és technológia címmel tartott előadást egy dublini család találkozóán.

Ennek keretében a technológia negatív hatásait emelte ki, ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy a kiberpszichológus elsődleges feladata az egyensúlyteremtés. Ez azt jelenti, hogy álláspontja szerint fontos és elengedhetetlen a technológiai fejlődés a 21. században, ugyanakkor lényeges foglalkozni azzal, hogy az emberi viselkedés kétségkívül megváltozik online.

Kiemelte, hogy „A kibertér önállóságát feltételező elképzelések hamis dichotómián alapulnak...a fizikai és a virtuális nem szemben áll egymással, hanem inkább kölcsönösen hatnak egymásra”.³⁴ Ennek abból a szempontból is jelentősége van, hogy a kibertérben elsajátított magatartásminták és viselkedérepertoár, vagy a személyiség negatív irányú fejlődése a „való életben” tanúsított viselkedést is befolyásolja.

Bár a kibertér magába foglalja a mesterséges intelligenciarendszereket és a virtuális valóságot is, a tanulmányban elsősorban a közösségi média emberi viselkedésre gyakorolt hatásaira összpontosítunk, hiszen ez a legelterjedtebb platform, mely meghatározza mindennapi életünket.

A közösségi média – mint a kibertér egyik szelete – rendszeres használatával szoros összefüggést mutat az alacsony önértékelés, a depresszió, a magány és a negatív kapcsolatok, mint lehetséges káros következmények.³⁵

Az egyéni hatások befolyásolják a kisebb közösségek viselkedését, mint amilyen a család, vagy a baráti kapcsolatok, ezek pedig ösztársadalmi szintű változásokat indukálnak. Ennek azonban a fordítottja is megfigyelhető. Azok a makrotársadalmi következmények, melyek az

---

³² Hogy változik meg viselkedésünk az interneten? A kiberpszichológus a gyermekek védelmében emel szót (<https://www.magyarurir.hu/hirek/hogyan-valtozik-meg-viselkedesunk-az-interneten-kiberpszichologus-gyermekek-vedelmeben>)

³³ Norman, K. L.: *Kiberpszichológia: Bevezetés az ember-számítógép interakcióba*. Cambridge University Press, 2017, 9. o.

³⁴ Hogy változik meg viselkedésünk az interneten? A kiberpszichológus a gyermekek védelmében emel szót (<https://www.magyarurir.hu/hirek/hogyan-valtozik-meg-viselkedesunk-az-interneten-kiberpszichologus-gyermekek-vedelmeben>).

³⁵ Uo.

emberek mindennapjait rendszeresen érintik, súlyos károkat okozhatnak az identitásfejlődésben és a fiatal generációk énképének alakulásában.

Tekintsük át azokat a legfontosabb pszichológiai aspektusokat, melyeket negatívan érint a kibertérnek való rendszeres kitettség – különös tekintettel a közösségi média térhódítására.

3.1. Kibertér és agresszió

Az első jelenség, melynek terjedésére a tömegkommunikáció jelentős hatást gyakorolt, az agresszió mértéke.³⁶ Az agresszió meghatározása rendkívül nehéz feladat, ugyanis számos módon és formában (aktív/passzív, verbális/fizikai, közvetlen/közvetett) előfordulhat. Ugyanakkor közös jellemző az, hogy az agresszor mindig valamilyen kellemetlenséget okoz áldozatának.³⁷

Az egyik leghíresebb szociálpszichológiai kísérletben Bandura,³⁸ óvodás gyerekeknek ötperces filmet mutatott be, melyben egy felnőtt, verbális agresszió kíséretében egy Bobónak nevezett, embernagyságú műanyag babát ütlegelt. A kísérlet célja az volt, hogy feltárják milyen hatásai vannak a médiában látott agresszióknak a nézőkre, különös tekintettel a fiatal korosztályra. A kontrollcsoportnak mindennemű következmény nélkül vetítették le a filmet, viszont a két kísérleti csoport azt is láthatta, hogy a modellt nyújtó felnőtt jutalomban vagy büntetésben részesül agresszív megnyilvánulását követően. A kutatók azt vizsgálták, hogyan alakul a három csoportban az agresszív megnyilvánulások gyakorisága, amikor szabadon játszhattak a Bobó babával.

Az eredmény beigazolta az előzetesen felállított hipotéziseket. Azok a gyerekek, akik a modell büntetését látták, szignifikánsan kevesebb agressziót mutattak a babával szemben, mint a másik két csoport. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy ők egyáltalán nem sajátították el az agresszív viselkedést, csupán annyit, hogy míg a viselkedés elsajátítása a modell hatására esetükben is megtörténik, viszont annak kivitelezése a negatív következmény csatolása miatt elmarad. Bandura e híres megfigyelésén alapul az ún. társas kognitív elmélet, melynek lényege, hogy a viselkedési repertoárunkat elsődlegesen a szocializáció során sajátítjuk el tanulás következtében.³⁹ Ennek eredményeképpen a közvetlen megerősítés mellett a megfigyeléses tanulás kiemelt szerepet játszik az agresszív viselkedési formák elsajátításában. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a személyiségjellemzőket, valamint a kognitív tényezőket sem, mint amilyen a temperamentum, vagy az attitűd, melyek szintén szerepet játszanak abban, hogy valaki hajlamos lesz-e agresszióra egy adott szituációban. Ugyanakkor e kísérlet, valamint az ezen alapuló további kutatások mind a kibertér negatív hatásait támasztják alá, mely a kiterjedtebb jogi szabályozás szükségességét igazolja.

Sam Pepper, aki a brit Big Brother segítségével került az érdeklődés középpontjába, egy rendkívül durva átveréssel váltotta ki a nézők ellenszenvét. Pepper és egy másik youtuber, Colby Brock, úgy akarták a nézettség kedvéért megtréfálni Sam Golbachot, egy szintén

³⁶ Anderson, C. A. – Bushman, B. J.: The effects of media violence on society, *Science*, 2002, 295(5564), 2377-2379. o.

(https://www.researchgate.net/publication/11440811_The_Effects_of_Media_Violence_on_Society).

³⁷ Buss, A. H., Scheier, M. F., Fenigstein, A.: Self-awareness and physical aggression, *Journal of Experimental Social Psychology*, 1974, 10(3), 264-273. o.

(<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0022103174900729?via%3Dihub>).

³⁸ Bandura, A.: Vicarious Processes: A Case of No-Trial Learning, *Advances in Experimental Social Psychology*, 1965, 2, 1-55. o. (<http://www.uky.edu/~eushe2/BanduraPubs/Bandura1965AESP.pdf>).

³⁹ Uo.

népszerű bloggert, hogy eljátszották Brock agyonlövését egy beépített ember segítségével. Bár halálos baleset szerencsére nem történt, Golbach láthatóan rendkívül feldúltan reagált az átverésre, sok néző pedig az egész csatorna törlését követelte a felhasználtól, valamint a YouTube kezelőitől. Végül Pepper „elegánsan” oldotta meg a helyzetet: egy tetemes összegért cserébe felajánlotta saját oldalának törlését.⁴⁰

Egy másik ügyben Michael és Heather Martin *FamilyOfFive* néven osztották meg videóikat, melyekben gyakran gyermekeik különböző módokon történő bántalmazása került a középpontba (verbálisan, fizikailag és lelkileg egyaránt). Jelenleg öt év próbára bocsátásukat töltik, miután 2017 szeptemberében rendőrségi eljárás indult ellenük. Az ominózus videóban az anyuka szétlocsolt egy üveg tintát a kislány szobájában, majd üvöltözni kezdett a gyerekekkel, mintha ő borította volna ki. A bíróság jogerős ítéletében megállapította a szülők bűnösségét, emellett a YouTube felszólította őket az általuk közölt tartalmak teljes eltávolítására. Esetükben szerencsére volt beavatkozási lehetőség, valamint szankció, ugyanakkor kérdés, hogy időben történt-e a jogsértések megállítása.⁴¹

Látható, hogy az agresszív viselkedési formák nemcsak a fiatal tartalomkészítők sajátosságai, a felnőttek is megosztanak hasonló tartalmakat. Ennek veszélye, hogy könnyen kialakíthat egy követendő viselkedési mintát, melyet a hierarchikus kapcsolat megléte és a felnőttekhez társított tekintélyszerep – mint amit Bandura híres kísérlete is eklatánsan alátámaszt – különösen követendővé tehet.

Egy másik híres elmélet, mely az agresszió és a kibertér kapcsolatát vizsgálja, egészen a görögökig nyúlik vissza és a katarzisélmélet elnevezést kapta.⁴² Platón amellett foglalt állást, hogy egy cselekvés megfigyelése arra készíten minket, hogy mi is hasonlóan cselekedjünk, míg Arisztotelész az érzelmek katartikus kifejezésének tisztító hatásait emelte ki. E megközelítés szerint az érzelmek elfojtása könnyen agresszív cselekedetekben, betegségekben manifesztálódik, így ezek kifejezése elengedhetetlen a személyiség megtisztulása szempontjából – ugyanakkor ennek alátámasztására semmilyen kísérleti bizonyíték nincsen.

Ezzel hozható összefüggésbe a bullying jelensége, ami a bántalmazás egyik válfajaként terjedt el, melyben nagy szerepet játszottak a médiamegosztó portálok, többek között a Facebook és a YouTube. Dan Olweus⁴³ norvég kutató definíciója szerint a bullying azt jelenti, hogy valaki „ismételten és hosszabb időn át negatív cselekedeteknek van kitéve egy vagy több más személy részéről”. A befolyással rendelkező felhasználók negatív megnyilvánulásai és gyakran diszkriminatív nyelvhasználata a verbális agresszió elterjedését válthatja ki követői körében, akik egymással szemben is használják a megbotránkoztató kifejezéseket, melynek akár végzetes következményei is lehetnek, depresszióhoz, vagy öngyilkossághoz⁴⁴ vezetve. Ugyanez vonatkozik a durván agresszív nyelvhasználatú videoklipekre, vagy számokra, melyek

⁴⁰ Dave Smith: People are outraged at a YouTube 'prank' showing a fake kidnapping and murder (<https://www.businessinsider.com/sam-pepper-killing-best-friend-youtube-prank-incites-outrage-2015-12>).

⁴¹ Alex Hern: FamilyOfFive: YouTube bans 'pranksters' after child abuse conviction (<https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/19/youtube-bans-familyofive-pranksters-michael-heather-martin-child-abuse-conviction>).

⁴² Scheff, T. J. – Bushnell, D. D.: A theory of catharsis, *Journal of Research in Personality*, 1984, 18(2), 238-264. o.

⁴³ Olweus, D. – Limber, S. P.: Some problems with cyberbullying research, *Current Opinion in Psychology*, 2018, 19, 139-143. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29279213/>).

⁴⁴ Bauman, S. – Toomey R, B. – Walker, J. L.: Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students, *Journal of Adolescence*, 2013, 36(2), 341-350. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23332116/>).

kutatások szerint növelik az agresszív megnyilvánulások mértékét a társadalomban.⁴⁵ Az anonimitásnak és a laza szabályozási hálónak köszönhetően azonban nagyon nehéz tetten érni az esetleges zaklatókat, így kérdésessé válik a portálok felelőssége a hasonló esetekben.

3.2. Kibertér és identitás

A kibertérnek különösen a serdülők identitásfejlődésében van kiemelt szerepe, ugyanakkor a felnőttek nézeteit is könnyen manipulálhatja egy-egy provokatív tartalom.⁴⁶ Mint láthattuk a kognitív társas megközelítés elméletének ismertetésekor, a szocializáció során a látott viselkedésminták integrálásával alakítjuk ki saját énképünket. Mivel globalizált társadalmunk integráns része a kibertér, éppen ezért ezeknek a hatásoknak is kiemelt jelentősége van. Erikson⁴⁷ pszichoszociális teóriája szerint a serdülőkor az identitás elérésének időszaka, mely során a fiatal a másoktól elkülönült személyiségét szilárdítja meg. E folyamatban a szülők és a gondozók nyújtják az elsődleges modellt, ugyanakkor jelentős szerepe van a kortársaknak, valamint a kibertérben megjelenő véleményvezéreknek is, mint amilyen Logan Paul, vagy Sam Pepper.

Emellett ingatag önértékelésük is könnyen csorbát szenved a szexista, homofób, vagy rasszista megnyilvánulások hallatán, mely komoly önértékelési zavarok kialakulását idézheti elő.

A Facebook, az Instagram és a Twitter jellege miatt a közösségi média felhasználói gyakran hasonlítják össze barátaik életét a sajátjukkal, melynek számos statisztikailag kimutatható káros következménye van. Alexander Jordan és a Stanfordi Egyetem munkatársai 80 elsőéves hallgatót kértek fel, hogy számoljanak be arról, hogy ők vagy társaik nemrégiben tapasztaltak-e különféle negatív vagy pozitív érzelmi eseményeket.⁴⁸ Következésképpen a résztvevők alábecsülték, hogy a társaik mennyi negatív élményt éltek át a közelmúltban és túlértékelték, hogy mennyi felemelő élménnyel gazdagodtak. Ugyanez a tanulmány rávilágított arra, hogy a társak negatív tapasztalatainak alábecsülése korrelál a nagyobb magányossággal és az alacsonyabb elégedettséggel, a saját életükkel kapcsolatban. A folyamatos összehasonlítás a közösségi médiában prezentált szórakoztató képpel csökkenti az önértékelést és könnyen mentális zavarok, vagy egészségkárosító magatartások kialakulásához vezet.

Ezzel szoros összefüggésbe hozható az identitásfejlődés eltorzulása is, mely az anonimitással hozható összefüggésbe. A láthatatlanság hatalma az online térben hatalmas felelősséggel jár, hiszen e mögé bújva olyan vélemények kifejezésére is lehetőség nyílik, melyeket az emberek szemtől szemben nem mernének nyilvánítani.⁴⁹ A véleményvezérek trágár kifejezései is hosszú távon az identitás eltorzításához vezethetnek, melyre eklatáns példa PewDiePie tevékenysége.

---

⁴⁵ Anderson, C. A. – Carnagey, N. L. – Eubanks, J.: Exposure to violent media: The effects of songs with violent lyrics on aggressive thoughts and feelings, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003, 84(5), 960-971. o. (<https://www.apa.org/pubs/journals/releases/psp-845960.pdf>).

⁴⁶ Bajomi-Lázár Péter: Manipulál-e a média?, *Médiakutató*, 2017, 18(4), 61-79. o.

⁴⁷ Erikson, E. H.: Identitásválság önéletrajzi vetületben, In: Erikson: *A fiatal Luther és más írások*, Budapest, Gondolat, 1991, 401-436. o.

⁴⁸ Jordan, A. H.: Misery Has More Company Than People Think: Underestimating the Prevalence of Others' Negative Emotions, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2011, 37 (1), 120-135. o. (<https://web.archive.org/web/20151008220618/http://www-psych.stanford.edu/~ajordan/papers/Jordan%20et%20al.%20%282011%29%20-%20Misery%20Has%20More%20Company.pdf>).

⁴⁹ Hogy változik meg viselkedésünk az interneten? A kiberpszichológus a gyermekek védelmében emel szót.

A PewDiePie néven elhíresült svéd blogger, Felix Kjellberg, annak ellenére tartozik az egyik legtöbb követővel rendelkező videósok közé, hogy számos általa közölt tartalommal található antiszemita humor és náci képek használata. Emellett több videójában is szexista és homofób nyelvhasználat jellemzi, mely bár sokak megbotránkozását kivívta, ugyanakkor népszerűsége és követőinek száma töretlen. Több cég is ellenérzését fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a blogger videóin szerepelnek a hirdetések, a YouTube egyelőre nem tisztázta a helyzetet.⁵⁰

Ha nem szabályozzuk kellőképpen ezeket a tartalmakat, egy agresszióra deszenzitizált és bántóan szókimondó generáció felnövekedését idézhetjük elő, mely a becsületsértés határát súrolja megnyilvánulásaival.

Ha a jogsértő, vagy azok határát élesen súroló eseteknek nincs következménye a kibertérben, mi több, a „jogsértő” felhasználók követőinek száma töretlen, a serdülők azt pozitív megerősítésként fogják rögzíteni, a negatív viselkedés jutalmazásaként. Ennek következtében könnyen beépül saját énképükbe, melyet egy későbbi szituációban alkalmazhatnak, hiszen előzetes tapasztalataik alapján ezek a viselkedési megnyilvánulások széles körben elfogadottak és sikeresek.⁵¹

A médiának különösen a serdülők identitásfejlődésében van kiemelt szerepe, ugyanakkor a felnőttek nézeteit is könnyen manipulálhatja egy-egy provokatív tartalom.⁵² Mint láthattuk a kognitív társas megközelítés elméletének ismertetésekor, a szocializáció során a látott viselkedésminták integrálásával alakítjuk ki saját énképünket. Mivel globalizált társadalmunk integráns része a kibertér és a média, éppen ezért ezeknek a hatásoknak is kiemelt jelentősége van. Erikson⁵³ pszichoszociális teóriája szerint a serdülőkor az identitás elérésének időszaka, mely során a fiatal a másoktól elkülönült személyiségét szilárdítja meg. E folyamatban a szülők és a gondozók nyújtják az elsődleges modellt, ugyanakkor jelentős szerepe van a kortársaknak, valamint a médiában megjelenő tartalmaknak, melyeket a fiatalok napi szinten tekintenek meg.

Amennyiben a fiatal negatív viselkedést sajátít el ebben a kiemelten érzékeny időszakban, identitásának részévé válik az agresszív, érzéketlen és elfogadhatatlan megnyilvánulási repertoár. Ha nem szabályozzuk kellőképpen ezeket a tartalmakat, könnyen egy agresszióra deszenzitizált generáció felnövekedését idézhetjük elő.⁵⁴

3.3. Kibertér és nemi szerepek, szexuális kapcsolatok

2017. március 17-én a Facebook került a kritikák keresztjébe, amikor élőben közvetítették egy 15 éves chicagói lány szexuális zaklatását. A közösségi oldal statisztikái alapján közel 40 ember tekintette meg a videót, azonban az esetet senki nem jelentette a hatóságoknak. A Facebook az értesülést követően azonnal eltávolította a tartalmat, majd hivatalos közleményben bejelentették, hogy „a felhasználók biztonságának megóvása érdekében

⁵⁰ Morris, Chris: Popular YouTube Streamer Promotes Channel That Publishes Anti-Semitic Content (<http://fortune.com/2018/12/11/pewdiepie-esemicolonr-controversy/>).

⁵¹ Arnett, J. J.: The psychology of globalization, *American Psychologist*, 2002, 57(10), 774-783. o. (<https://psycnet.apa.org/record/2002-18352-003>).

⁵² Bajomi-Lázár: i. m. 61-79. o.

⁵³ Erikson: i. m. 401-436. o.

⁵⁴ Reich, M. D.: The Interplay of Media Violence Effects and Behaviorally Disordered Children and Adolescents: Guidelines for Practitioners, *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 2018, 27(2), 193-202. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29502746/>).

azonnal törölnek minden olyan videót és képet, ami erőszakos cselekményt ábrázol”.⁵⁵ A The Wall Street Journal⁵⁶ értesülései alapján már több mint 50 erőszakos cselekményt tettek közzé a Facebook Live élő közvetítésének segítségével, köztük gyilkosságokat is.

A kibertérben megjelenő szexuális tartalmak kendőzetlen ábrázolása a fiatalok eltorzult képét alakíthatja ki saját nemi identitásukról, melynek kialakulása szintén a serdülőkor és a fiatal felnőttkor időszakára tehető.⁵⁷ Emellett természetesen az önértékelés alakulásában is fontos szerepet játszanak az agyonretusált és eltorzított képek, melyek elsősorban az Instagram felületén terjedtek el.

Ugyanakkor a szexuálisan provokatív tartalmak és a visszaélések, mint amilyen a 15 éves chicagói lány esetében is történt, mind az aberrációk kialakulásának és elterjedésének táptalajaként szolgálhatnak a társadalomban. Ezen provokatív tartalmak gyakran a videóklipekben, vagy filmelőzetesekben is megjelennek, ennek szabályozása pedig egyértelműen a szerkesztőkre helyezik a felelősséget, akik nem megfelelően végzik ezeknek a kiszűrését.

Sajnos az is megfigyelhető, hogy a „szexing”, azaz a szexuális tartalmú üzenetek küldése és a szexuális zsarolás is terjedőben van, melyek gyakran a felszíni webről közvetlenül a dark webre kerülnek. Ezekhez gyakran anyagi érdek társul, mely nem csak a pedofilok körében terjedt el.⁵⁸

A Facebookot a megnövekedett szakítási és válási arányhoz is gyakran társítják, annak köszönhetően, hogy a párok között jelentős konfliktusforrás az ellenkező nemű felhasználók tartalmaira történő kommentálás. Azon párok, akikre jellemző a közösségi média és összességében a kibertér használata nagyobb arányban számolnak be féltékenység érzéséről és válik náluk elterjedtebbé a partnerfelügyelet. A párok közötti szkepticizmus könnyen a kapcsolat végét eredményezi, vagy akár váláshoz vezethet a házaspárok esetében.⁵⁹

Russell B. Clayton felmérésében Facebook-felhasználókat kérdezett meg arról, hogy a Facebook gyakori használata negatívan befolyásolja-e a kapcsolatukkal való elégedettségüket. Az eredmények beigazolták az előzetesen felállított hipotéziseket, nevezetesen azt, hogy a közösségi oldal gyakori használata szignifikáns összefüggést mutat a párkapcsolati elégedetlenség érzésével.⁶⁰

Ehhez elengedhetetlenül hozzátartozik az is, hogy a közösségi oldalak használata az érzelmi és fizikális megcsalás valószínűségét és gyakoriságát is megnöveli.⁶¹ Fontos azonban leszögezni, hogy a hasonló kutatások nem bizonyítják az okozati összefüggés meglétét. Természetesen

⁵⁵ Ghoshal, Abhimanyu: 15-year-old girl's sexual assault streamed on Facebook Live (https://thenextweb.com/us/2017/03/22/15-year-old-girls-sexual-assault-streamed-on-facebook-live/#.tnw_gJDpwCTj#.tnw_kcJMBiUX).

⁵⁶ Seetharaman, Deepa: Facebook, Rushing Into Live Video, Wasn't Ready for Its Dark Side (<https://www.wsj.com/articles/in-rush-to-live-video-facebook-moved-fast-and-broke-things-1488821247>).

⁵⁷ Erikson: i. m. 401–436. o.

⁵⁸ Hogy változik meg viselkedésünk az interneten? A kiberpszichológus a gyermekek védelmében emel szót.

⁵⁹ Stewart, M. C. – Dainton, M. – Goodboy, A. K.: Maintaining Relationships on Facebook: Associations with Uncertainty, Jealousy, and Satisfaction, *Communication Reports*, 2014, 27 (1), 13–26. o. (<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08934215.2013.845675>).

⁶⁰ Clayton, Russell B. – Nagurney A. – Smith, J. R.: Cheating, Breakup, and Divorce: Is Facebook Use to Blame?, *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 2013, 16 (10), 717–720. o. (<https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/cyber.2012.0424>).

⁶¹ Marshall, T. C. – Bejanyan, K. – Di Castro, Gaia – Lee, R. A.: Attachment styles as predictors of Facebook-related jealousy and surveillance in romantic relationships, *Personal Relationships*, 2013, 20 (1), 1–22. o. (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-6811.2011.01393.x>).

számos faktor befolyásolhatja a kapcsolati elégedettséget és az annak megromlásához vezető utat, ugyanakkor e kérdés tárgyalása a technikai fejlődés hozományaként elengedhetetlen.

A kibertér elterjedt használata hétköznapi jelenséggé tette továbbá a megfigyelést és a monitorozást, melyek mind a bizalmatlanság érzésének kialakulását eredményezhetik. Ez arra utal, hogy a közösségi oldalakon tanúsított bizonyos magatartások inkább előrevetíthetik ezeket a negatív kapcsolatokat, mintsem okoznák őket.⁶²

3.4. Kibertér és egészség

Kutatások igazolják, hogy a kibertérben és a médiában megjelenő reklámok, valamint a véleményvezérek e területen mutatott viselkedése és szokásai összefüggésbe hozhatók az egészséggel kapcsolatos viselkedési mintákkal a társadalomban, mint amilyen a dohányzás, a drog-, vagy alkoholfogyasztás, a szexuális aktivitás, illetve a táplálkozás.

Az Instagramon gyakoriak a különböző evési zavarokat hirdető posztok, melyek szinte követendőként ábrázolják azt, ha valaki kórosan sovány, vagy tetemes mennyiségű fehérjét és egyéb izomtömeg-növelő szert visz be a szervezetébe. Természetesen ezek egészségügyi kockázatára a tartalmak nem hívják fel a figyelmet, komoly testképzavarokat kialakítva a felhasználók körében.⁶³

A Floridai Egyetem által végzett tanulmány kimutatta, hogy minél több időt töltenek el a fiatalok a Facebookon, annál nagyobb a testképzavar és az étkezési rendellenességek kialakulásának kockázata, egy másik kutatás pedig összefüggést talált a Facebook-használat és a rendszertelen étkezés között.⁶⁴

Bár a nők körében gyakoribbak a soványságot és az étkezési zavarokat népszerűsítő tartalmak, ennek ellenére a férfiak is ki vannak téve a túlzottan maszkulin, olykor irreálisan elérhetetlen fizikumot ábrázoló képeknek és videóknak.⁶⁵

A kutatások azt is alátámasztják, hogy a kibertér rendszeres használata alváshiány kialakulásához vezethet. A Travelodge szállodalánc megbízásából készült tanulmány az Egyesült Királyságban 6000 felnőttet kérdezett meg, hogy feltárják a nemzet alvási szokásait. A felmérés eredményeképpen megállapították, hogy a közösségi oldalak használata negatívan befolyásolja az alvási szokásokat, egyes szélsőséges esetekben alvászavarokat okozva. A válaszadók átlagosan 6 óra 21 percet aludtak éjszakánként, köszönhetően a késői online jelenlétnek és a technika használatának.⁶⁶ Ez az eredmény 1 óra 39 perccel kevesebb, mint amennyit egy egészséges felnőtt emberi szervezetnek alvással kellene töltenie. A káros következmények között szerepel a stroke megnövekedett kockázata, a felgyorsuló öregedés, az elhízás valószínűségének növekedése, valamint a daganatos betegségek kialakulása.

---

⁶² Uo.

⁶³ McLean, S. A., Paxton, J., Wertheim, E. H.: The role of media literacy in body dissatisfaction and disordered eating: A systematic review, *Body Image*, 2016, 19, 9-23. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27572000/>).

⁶⁴ Florida State University: Hungry for 'likes': Facebook use linked to eating disorder risk (https://www.fsu.edu//indexTOFStory.html?lead.facebook_study).

⁶⁵ Social media helps fuel some eating disorders (<https://eu.usatoday.com/story/news/nation/2014/06/01/social-media-helps-fuel-eating-disorders/9817513/>).

⁶⁶ Bedtime Social Networking Causes Sleep Deprivation Epidemic Across Britain (https://web.archive.org/web/20111126143839/http://www.travelodge.co.uk/press_releases/press_release.php?id=408).

Emellett természetesen a nem megfelelő alvásmennyiség teljesítménycsökkenést is eredményez, mely szignifikáns kapcsolatban áll a munkahelyi elégedetlenséggel.⁶⁷

Emellett a negatív szokások követendőként való feltüntetése, mint amilyen a mértéktelen alkoholfogyasztás, vagy a marihuána konzumpció, szintén gyakran jelenik meg a YouTube videók repertoárjában. A nyíltan egészségkárosító magatartások, mint amilyen a fojtogató játék, a mosókapszula-evés, vagy a fahéj kihívás (hogy csak néhányat említsek), pedig kifejezetten halálos kimenetelűek lehetnek. Egy 13 éves holland fiú öt napig volt kómában, mert a fahéjfogyasztást követően oxigénhiányos állapot alakult ki a szervezetében.⁶⁸ 2017-ben pedig 220 mosókapszulás mérgezést regisztráltak Amerikában, amely a következő évben tovább emelkedett. Ebben az esetben történt közbelépés a YouTube moderátorai részéről: nyilvánosan bejelentették, hogy azonnal törlik azokat a felvételeket, amelyek a mosókapszulák elfogyasztását ábrázolják.⁶⁹ Ugyanakkor kérdés, hogy időben történt-e a közbeavatkozás, vagy szigorúbb szűrők alkalmazása mellett lehetőség lett volna a halálesetek és súlyos egészségkárosító magatartások elkerülésére.

Nem mehetünk el a számtalan kihívás és feladat mellett sem, melyeket gyakran a videómegosztókon, esetleg az Instagramon teljesítenek a serdülők. A serdülőkor a pszichológia szempontjából egy különösen veszélyezett időszak, mely során a fiatalok fokozottan ki vannak téve a befolyásolás okozta káros következményeknek, hiszen egójuk ekkor formálódik és még rendkívül érzékeny. A Kylie Jenner kihívástól kezdve, egészen az autókból való kiugrásig, a youtubereknek köszönhetően gombamód szaporodnak a veszélyesebbnél veszélyesebb feladatok. Az egyik ilyen tevékenység, ami csak „fojtogató játék”-ként híresült el, egy olyan kihívás, amelynek keretében a nyaki artériára nyomást gyakorolva a véráramlás és az oxigén korlátozásának következtében, majd annak hirtelen felszabadulása után, a vér és az oxigén visszaáramlik az agyba, eufórikus állapotot okozva. A hatást különböző módokon el lehet érni, nyakkendővel, övvel, vagy egy másik személy kezei által. A hasonló tartalmú Youtube videók terjedésének köszönhető a játék népszerűsége, melynek eredményeképpen a serdülők 6-12%-a érintett, és ez a becslések szerint közel évi 100 haláleset okozásában is szerepet játszik világszerte.⁷⁰

3.5. Kibertér és kisebbségi csoportok

A kibertérben gyakran jelennek meg nyíltan antiszemita, vagy rasszista tartalmak, melyek moderálására sok esetben nem kerül sor. Huntermann és Morgan vizsgálata szerint⁷¹ ennek három lényegi következménye lehet az identitásfejlődésben. Egyrészt, a kisebbségi csoportokhoz tartozók ennek köszönhetően negatívan élhetik meg saját etnikai identitásukat, mely csökkent önértékelés és torz énkép kialakulásához vezethet. A másik lehetőség, hogy egyenesen megtagadják a kisebbségi csoporthoz való tartozásukat, nem azonosulnak etnikai

⁶⁷ Addiction to social networking leads to sleep deprivation (<https://www.news-medical.net/news/20120218/Addiction-to-social-networking-leads-to-sleep-deprivation.aspx>).

⁶⁸ Stern: Gefährliches Zimt-Spiel: Teenager tagelang im Koma (<https://www.stern.de/panorama/gesellschaft/cinnamon-challenge--junge-schluckt-zimt-und-liegt-tagelang-im-koma-6624630.html>).

⁶⁹ Etkar, Sofia: Clean Up Your Act: Tide pod challenge is a dangerous new craze that sees teens risk serious illness by eating washing machine tablets (<https://www.thesun.co.uk/news/5330494/tide-pod-challenge-dangerous-new-craze-meme/>).

⁷⁰ Linkletter, M. – Gordon, K. – Dooley, J.: The choking game and YouTube: a dangerous combination, *Clinical Pediatrics*, 2010, 49, 274–279. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19596864/>).

⁷¹ Huntemann, N. – Morgan, M.: Mass media and identity development. In Singer, D. G., Singer, J. L. (szerk.): *Handbook of children and the media*, 2001, CA: Sage, Thousand Oaks, 309-322. o.

hovatartozásukkal. A harmadik eshetőség szerint a domináns csoporttal szembeni ellenézés kialakulásához vezet, mely növeli a csoportok közti ellenségeskedés mértékét.

Ez a jelenség a szegregáció fokozódó kialakulásához vezet, valamint növeli a kisebbségi csoportokról kialakított sztereotípiák fennállását, ezáltal hozzájárulva ezen nézetek fenntartásához, integrálásához. Ennek veszélyeit számos történelmi példa is illusztrálja, a náci propaganda terjesztésében is kiemelt szerep jutott a média csatornáinak, mely lehetővé tette annak minél szélesebb körben való terjedését és elfogadottá válását.

A kulturális appropriáció jelensége is a támadások keresztüztübe került az elmúlt években, hírességek sokasága osztott meg az Instagramon, Snapchaten olyan képeket, melyek etnikai kisebbségek kulturális értékeit sajátították ki szórakoztató és népszerűsítő cél érdekében.⁷² Ezeket rendszerint sűrű bocsánatkérések és szánakozó videók követték, azonban a valós probléma abban rejlik, hogy ezek elszaporodása milyen konfliktusokat fog kialakítani az eltérő csoportok között. Természetesen ezen esetekben a tartalmakat feltöltők felelőssége is lényeges, ugyanakkor meg kell vizsgálni azt is, milyen szankciók követik a hasonló visszaéléseket a médiamegosztó portálok moderátorai, esetlegesen a hatóságok által.

Jogi vonatkozásokat tekintve kijelenthető, hogy a pszichológiai következmények szoros összefüggésbe hozhatók az alapvető jogok sérelmével, mint amilyen az emberi méltósághoz való jog, az élet és testi épség védelme, valamint az emberek egyenlősége. Ezen alapjogok gyakran a véleménynyilvánítás következtében sérülhetnek és ezen esetekben elengedhetetlen a szükségességi-arányossági teszt vizsgálata. Ezt a magyar alkotmánybíróság a 30/1992-es határozatának⁷³ keretében dolgozta ki, mely értelmében egy alapvető jog korlátozása csak egy másik alapvető jog, vagy alkotmányos érdek védelme érdekében, feltétlenül szükséges mértékben és az elérni kívánt céllal arányosan történhet, valamint lényegi tartalma nem üresíthető ki.

3.6. Kibertér és deszenzitizáció

A deszenzitizáció jelensége szorosan kapcsolódik az agresszió elterjedéséhez, szó szerint „az érzékenység megszüntetése”-ként definiálható⁷⁴. Gyakran alkalmazott módszer a pszichoterapeuták körében a szisztematikus deszenzitizáció⁷⁵, melynek lényege, hogy a félelemkeltő inger ismételt bemutatását egy meghatározott idő elteltével relaxáció követi. Mivel a félelem és a nyugodtság ideglélektanilag ellentétes érzelmi állapotnak tekinthető, a terapeuta e módszer segítségével kioltja a félelemkeltő ingert követő szorongást. A sorozatos ismétlések hatására egy idő után valóban a semlegeshez közeli reakciót indukál a korábban elrettentő inger.

Ugyanez a jelenség figyelhető meg az agresszív, provokatív tartalmak megtekintését követően⁷⁶. Amennyiben a társadalom tagjai - különösen a fiatalabb korosztály - fokozott mértékben vannak kitéve e tartalmaknak, egy idő után eme félelemkeltő ingerek elveszítik

⁷² The Wall: What is cultural appropriation and why is it so offensive? (<https://www.theweek.co.uk/cultural-appropriation>).

⁷³ 30/1992. (V. 26.) AB hat., ABH 1992, 167, 181.

⁷⁴ Hogan, M. – Strasburger, V.: Twenty Questions (and Answers) About Media Violence and Cyberbullying, *Pediatric Clinics of North America*, 2020, 67(2), 275-291. o. (<https://europepmc.org/article/med/32122560>).

⁷⁵ Mc Glynn, F. D.: Systematic Desensitization, *Encyclopedia of Psychotherapy*, 2002, 755-764. o. (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9780470479216.corpsy0972>).

⁷⁶ Demetis, D. S.: Breaking bad online: A synthesis of the darker sides of social networking sites, *European Management Journal*, 2020, 38(1), 33-44. o.

eredeti hatásukat és pusztán semleges reakciókat gerjesztenek, melynek káros következményei lehetnek mind egyéni, mind társadalmi szinten, hiszen ennek következtében szinte elfogadottá válik az agresszió és a megbotránkoztató viselkedés elfogadottsága.⁷⁷

2017. december 31-én Logan Paul, akit az USA-ban YouTube szenzációként tartanak számon (23 éves korára több mint 18 millió feliratkozóval rendelkezik) közzétett egy rendkívül megosztó videót, mely számos jogilag releváns kérdést állított középpontba. A kérdéses videóban Paul a Japánban található Aokigahara erdőben blogolt, melyet a helyiek gyakran „Öngyilkosok Erdeje”-ként emlegetnek, az itt elkövetett öngyilkosságok magas száma miatt. A blogger számos szögből videózott le egy férfit, aki látszólag nemrégiben végzett magával. A kamera elidőzött a férfi megduzzadt kezein, helyenként a blogger és barátainak oda nem illő reakcióira fókuszálva. Az esetet követően az internet felrobbant a gyűlölködő kommentektől, valamint a Twitteren is rengeteg kritika érte viselkedéséért, melynek eredményeképpen eltávolította oldaláról a megosztó tartalmat és közzétett egy írásos bocsánatkérést, melyet a nem megfelelő hangvétel miatt sokan elítéltek. Ezt követően videóban kért elnézést a közönségétől, majd később bejelentette, hogy rövid szünetet fog tartani a videómegosztás világról. A YouTube az esetre reagálva megfosztotta Pault a fizetett hirdetésektől, valamint közzétették, hogy további következményekre kell számítani. Logan Paul kikerült a *Google Preferred* nevű felhasználói körből, vagyis azoknak a youtubereknek a listájáról, akiknek kiemelten kedvező hirdetési és haszonszerzési lehetőségeket ajánl a portál.⁷⁸

Ennek ellenére felmerül a kérdés, hogy a hasonló tartalmaknak való kitettség milyen káros következményeket okoz hosszú távon a felhasználók körében. A deszenzitizáció jelenségének köszönhetően sok hasonló videó megtekintése könnyen az érzékenység megszűnéséhez vezethet, mely különösen a fiatal felhasználók ingatag identitásának kialakulását érinti hátrányosan.

3.7. Kibertér és szorongás, mentális zavarok

Az előző jelenségekhez hasonlóan gyakorta jelentkeznek szorongásos zavarok, patológiás tünetek azoknál, akik fokozott mértékben vannak kitévő agresszív tartalmaknak a közösségi oldalakon keresztül. Számos kutatás támasztja alá a traumatikus videók következtében jelentkező szorongásos, patológiás reakciókat, valamint a gyermekek körében jelentkező pszichológiai tüneteket, melyet a 2001. szeptember 11-én elkövetett terrortámadást követően is regisztráltak.⁷⁹ Ugyanez a jelenség volt megfigyelhető a pszichiátriai betegek körében. Egy 2009-es kutatás bebiztosította, hogy a stresszreakció következtében az ő esetükben is állapotromlást diagnosztizáltak, mely jelentős hatást gyakorolt a gyógyulási időre, valamint

⁷⁷ Groves, C. L. – Prot, S. – Anderson, C. A.: Violent Media Effects: Theory and Evidence, *Encyclopedia of Mental Health (Second Edition)*, 2016, 362-369. o. (<https://www.semanticscholar.org/paper/Violent-Media-Effects%3A-Theory-and-Evidence-Groves-Prot/a43e58b99dfc0e6dfe9d684841eb33087072594>).

⁷⁸ Griffin, Andrew: Logan Paul video: What did controversial footage show and what is Aokigahara, the Japanese 'Suicide Forest'? (<https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/logan-paul-video-what-is-aokigahara-suicide-forest-show-youtube-post-dead-body-latest-news-a8137561.html>).

⁷⁹ Razik, S. – Ehring, T. – Emmelkamp, P. M. G.: Psychological consequences of terrorist attacks: Prevalence and predictors of mental health problems in Pakistani emergency responders, *Psychiatry Research*, 2013, 207(1–215) 80-85. o. (<https://mittalsouthasiainstitute.harvard.edu/wp-content/uploads/2015/11/Psychological-consequences-of-terrorist-attacks-Prevalence-and-predictors-of-mental-health-problems-in-Pakistani-emergency-responders.pdf>).

a későbbi terápia sikerességére.⁸⁰ Egy 2017-es kutatás a 2015. november 13-án elkövetett párizsi merényletet követően állapította meg a széles körben jelentkező pánikbetegséget a populáció körében, mely nem csupán a közvetlenül kitett érintettek esetében jelentkezett, hanem azoknál is, akik a kibertéren keresztül követték nyomon az eseményeket.⁸¹

A másik gyakori jelenség, mely szoros összefüggésbe hozható a kibertér fokozott használatával, a depresszió kialakulása, melyet a már fentebb kifejtett önértékelés csökkenése is növelhet. A Michigani Egyetem két héten keresztül végzett kutatása 82 Facebook-felhasználó körében arra a következtetésre jutott, hogy a gyakori Facebook-használat depresszió és alkalmatlanságérzés kialakulását eredményezi.⁸² Az Ethan Kross szociálpszichológus által vezetett vizsgálat napról-napra követte nyomon a felhasználók hangulatváltozását és arra az eredményre jutott, hogy minél több időt töltöttek a kutatás résztvevői a közösségi oldalon, annál magasabb volt náluk a depresszió és az életükkel való elégedetlenség érzése. Hasonlóképpen, a Pittsburghi Egyetem 19–32 éves résztvevőkből álló tanulmánya kimutatta, hogy a közösségi oldalak rendszeres látogatói nagyobb valószínűséggel tapasztalják meg a depressziót, azokhoz viszonyítva, akik nem regisztráltak a Facebookra.⁸³

3.8. Kibertér és tömegpszichózis

Szorosan kapcsolódik az identitás kialakulásának kérdésköréhez, jelentősége abban rejlik, hogy az emberek azonosulni kívánnak a többségi csoportokkal, még abban az esetben is, ha az általuk közvetített tartalom, illetve ideológia nem feltétlen egyezik a saját identitásukkal. Ez a jelenség már a fasiszta, valamint a nemzetszocialista propaganda terjedésének hátterében is megfigyelhető volt, ugyanakkor számos aktuális kutatás is felszínre hozta jelentőségét, illetve relevanciáját.

Több pszichológiai vizsgálat foglalkozott ennek a mechanizmusnak a miértjeivel, azonban a jelenség először Janis 1972-es publikációjában ütötte fel a fejt, ahol egyfajta pszichológiai késztetesként lett definiálva a vágy, hogy konszenzus alakuljon ki a csoport tagjai között, függetlenül a tényleges véleménytől, valamint identitástól.⁸⁴

Ennek egyik szélsőséges következménye lehet a tömeghisztéria kialakulása, mely azon alapul, hogy a tömeg ehhez mérten alakítja ki sajátos véleményét, a racionális gondolkodást mellőzve, melynek szintén súlyos következményei lehetnek makro,- valamint mikro szinten egyaránt.

A következmények között megemlítendő a sajátos viselkedésformák, valamint felfokozott reakciók elharapózásának veszélye, mely könnyen mások életének, testi épségének a veszélyeztetését is előidézheti.⁸⁵

⁸⁰ Franz, V. A. – Glass, C. R. – Arknoff, D. B. – Dutton, M. A.: The impact of the September 11th terrorist attacks on psychiatric patients: A review, *Clinical Psychology Review*, 2009, 29(4), 339-347. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19321246/>).

⁸¹ Monfort, E., Afzali, M. H.: Traumatic stress symptoms after the November 13th 2015 Terrorist Attacks among Young Adults: The relation to media and emotion regulation, *Comprehensive Psychiatry*, 2017, 75, 68-74. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28324678/>).

⁸² Facebook Use Bad For Self-Esteem No Matter Why You Log On (<https://www.universityherald.com/articles/4230/20130816/facebook-use-bad-self-esteem-matter-why-log.htm>).

⁸³ Association between Social Media Use and Depression among U.S. Young Adults (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4853817/>).

⁸⁴ Fritscher, L.: Mass Hysteria Is a Dangerous Form of Groupthink (<https://www.verywellmind.com/understanding-groupthink-2671595>).

⁸⁵ Uo.

3.9. Kibertér és online gátlásvesztés

Az online gátlásvesztés jelensége azt jelenti, hogy az emberek online, a kibertérben olyan viselkedést tanúsítanak, melyet nem tennének a való világban. Ehhez hozzátartozik az is, hogy az egyes közösségi felületeken eltérő perszónákat mutatunk magunkról, énünk különböző szeleteit emeljük ki annak érdekében, hogy a kívánatos visszajelzést kapjuk az ismerőseink részéről.

Az anonimitás és a szemtől szembe kommunikáció háttérbe szorulása mind a már fentebb részletesen kifejtett agresszió elterjedéséhez vezethet. Ez kifejezetten a „deep web” és „dark web” felületein érvényesül, melyek az átlagfelhasználó számára hozzáférhetetlenek. Ugyanakkor az online gátlásvesztés jelensége a kommentek közötti csatározások és a gyűlölködő tartalmak között is fellelhető – tehát a felszíni weben is kifejti hatását. A két web közötti lényegi különbség az, hogy a felszíni web kereshető, hiszen protokollokat használ, a deep weben viszont nem lehet keresni. A dark weben az úgynevezett dark netek működnek, melyeket elsősorban bűnszervezetek népesítenek be.

Fontos hangsúlyozni, hogy „fizikai, viselkedési, fiziológiai, társadalmi, affektív és motivációs szempontból egyaránt hatással van ránk a technológia” – emelte ki előadásában Mary Aiken, kiberpszichológus.⁸⁶

3.10. Kibertér és bűnözési hajlam kialakulása

Megemlíthető még az ún. fiatalkori kiberbűnözés kialakulásának növekedése is, melyet az illegális letöltések és a virtuális bolti tolvajlás is erősítenek. Ezek a magatartások szoros összefüggésbe hozhatók az online gátlásvesztés jelenségével és a deszenzitizáció kialakulásával, hiszen a fentebb kifejtett jogsértés határát súroló tartalmak azt közvetítik, hogy az ilyen magatartások elfogadottak a kibertérben.⁸⁷

Mivel a kibertér lényegi hatást gyakorol a való térben tanúsított magatartási mintákra, így megfigyelhető a bűnözési hajlam ilyen irányú emelkedése is, melyet az eltorzult identitás kialakulásával is kapcsolatba lehet hozni.

A terroristává válás jelensége szintén megemlíthető, mely a propagandavideókon keresztül elsősorban a felnövekvő, befolyásolható generációkat támadja.

3.11. Kibertér és addiktív viselkedés (internetfüggőség)

A legújabb tanulmányok összefüggést mutattak az online közösségi oldalak és az addiktív viselkedés, érzelmszabályozás, impulzus-kontroll és szerhasználat között. Ennek egyik oka a pszichológusok szerint az lehet, hogy az emberek megtanulják gyorsabban feldolgozni az információkat és egyszerre több feladatra koncentrálni. Ennek hatása, hogy egy feladat már nem köti le a figyelmüket, több ingerre van szükségük annak érdekében, hogy kialakuljon a kielégülés igénye. Mindezt okozhatja a hatalmas választék és könnyű hozzáférés, mely az azonnali kielégülés lehetőségével kecsegtet.

Egy egyetemi hallgatók körében végzett felmérés szerint azok a válaszadók, akik megfeleltek a "Facebook-függőség" kritériumainak, szignifikáns tünetekről is beszámoltak, amelyek általában az addiktív viselkedéshez kapcsolódnak. Hormes kiemelte, hogy szoros összefüggés

⁸⁶ Hogy változik meg viselkedésünk az interneten? A kiberpszichológus a gyermekek védelmében emel szót.

⁸⁷ Uo.

állapítható meg a szubsztanciák és a viselkedési függőségek között, a jelentkező elvonási tünetek és káros következmények nagyon hasonlóak.⁸⁸

A kutatás eredményeképpen megállapítható, hogy az internetes függőség elterjedtsége országonként eltér és fordított arányban áll az életminőséggel.

3.12. Kibertér és Figyelemzavar (ADHD)

Dr. Robert Melillo neurológus álláspontja szerint a környezet erősen befolyásolja az ADHD (figyelemzavar) kialakulásának valószínűségét, így az nem csupán genetikai jellemzőkre vezethető vissza. Bár számos tényező járul hozzá az ADHD kialakulásához (beleértve a géneket, a teratogéneket, a szülői mintákat), a számítógépes játékokra és a mobil eszközökre összpontosító mozgásszegény életmód növelheti az ADHD kockázatát. A kutató megállapította, hogy amikor a gyerekek számítógépes játékokkal játszanak, az elméjük teljesen más módon dolgozza fel az információkat, mint azon gyermekek esetében, akik más elfoglaltsággal töltik szabadidejüket.⁸⁹

Az ADHD sajátossága, hogy az agy a motiváció, az aktivitás, a viselkedésszervezés, az időkezelés és az összpontosítás fenntartásával küzd. A technológiának való kitettség jelentősen megnehezíti ezeket a küzdelmeket.

Látható tehát, hogy az ADHD kialakulásában és gyakori elterjedésében szerepet játszik a kibertér növekvő népszerűsége is. Káros következménye, hogy korai kialakulás esetén az agy szerkezeti sajátosságai lényegesen eltérnek egy neurotípusos agyhoz képest, mint szerkezeti, funkcionális, mind pedig kémiai értelemben.

Ezek a különbségek magyarázzák, hogy az ADHD-val küzdő egyének miért hajlamosak kockázatos vagy meggondolatlan viselkedés tanúsítására az interneten, és küzdenek a spontán impulzusok irányításával, anélkül, hogy gondolnának a jövőbeli következményekre.

Egy friss kutatás alátámasztotta, hogy az internet-függőség és az egészségtelen közösségi média-aktivitás gyakoribb lehet az ADHD-s egyéneknél, így egy negatív spirállal állunk szemben, mely növeli a betegség kialakulásának kockázatát, ugyanakkor egyszerre vezet az addikció kialakulásához azon személyeknél, akik fiatal koruktól kezdve figyelemzavarban szenvednek.⁹⁰

Az internetes tevékenységek nagymértékben az interaktivitás és az azonnali válaszadás arányán alapulnak, ezek a gyors cselekedetek pedig enyhítik az unalom érzését. Másrészt kifejezve, az internet megküzdési mechanizmussá válik azok számára, akik nem tudnak összpontosítani.

3.13. Kibertér és elidegenedés, ostracizmus

A Maslow-piramis szerint a szociális interakció és a valahova tartozás érzése a pszichológiai és érzelmi jólét lényeges szempontjai. Bár viszonylag gyakori, hogy a felhasználók több száz barátal rendelkeznek a közösségi oldalakon, valószínűtlen, hogy valakinek ennyi szilárd

⁸⁸ Hormes, J. M.: Craving Facebook? Behavioral addiction to online social networking and its association with emotion regulation deficits, *Addiction*, 2014, 109(12), 2079-2088. o. (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/add.12713>).

⁸⁹ Melillo, R.: *Kapcsolat nélküli gyerekek*, USA: Perigee, 2015, 60–80. o.

⁹⁰ Yen, J. – Yen, C. – Chen, C. – Tang, T. – Ko, C.: The Association between Adult ADHD Symptoms and Internet Addiction among College Students: The Gender Difference, *CyberPsychology & Behavior*, 2009, 12(2), 187-191. o. (<https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/cpb.2008.0113>).

kapcsolata lenne. Ez a jelenség könnyen társadalmi problémákhoz vezethet. A személyes találkozások háttérbe szorítása növeli a magány és elszigeteltség érzését, valamint csökkenti a kommunikációs és interakciós készségek fejlődését, mely különösen a fiatalabb felhasználók esetében jelent problémát.⁹¹

A közösségi oldalak által biztosított visszajelzési lehetőségek, mint amilyen a „like” gomb megnyomása, vagy a kommentelés lehetősége, csupán rövid és lényegre törő interakció kialakulását eredményezik, mely gyakran nem elégíti ki azokat a társas szükségleteket, melyek az érzelmi jólét fenntartásához szükségesek.

A Pittsburgh-i Egyetem 2016-os tanulmánya megállapította, hogy a túlzott internethasználat fokozta a társadalmi elszigeteltség érzését, vagyis az autentikus társadalmi interakciókat felváltották a virtuális kapcsolatok. Ezek a következmények pedig nem felelnek meg a társadalmi követelményeknek, károsan befolyásolva az emberi kapcsolatokat.⁹²

A Purdue Egyetem 2012-es kutatási adatai azt mutatják, hogy az online formában jelentkező társadalmi elutasítás a cserépszavazáshoz hasonló érzelmi reakciókat indukált, alapvető emberi szükségleteket fenyegetve, mint amilyen a valahova tartozás, a kontroll érzése, vagy az önértékelés.⁹³

A fent említett káros hatások mellett számos egyéb említendő, melyek a technikai fejlődés nővumaként befolyásolják az egyén és a társadalom viselkedését és életét. Szoros összefüggésbe hozhatók a szociológiai hatásokkal és a jogi vonatkozásokkal is, melyek az interdiszciplináris megközelítés jelentőségét hangsúlyozzák.

A felvázolt negatív egyéni és társadalmi következmények, valamint etikai dilemmák mind a kibertér fokozott szabályozásának szükségességét indukálják. Fontos a megfelelő tájékoztatás, valamint az egyének szerepe, ugyanakkor vannak olyan esetek, amikor a felelősség megosztott voltát kell középpontba állítani.

Emellett a pszichológiai és ösztársadalmi következmények szoros összefüggésbe hozhatók az alapvető jogok sérelmével, mint amilyen az emberi méltósághoz való jog, az élet és testi épség védelme, valamint az emberek egyenlősége. Ezen alapjogok gyakran a véleménynyilvánítás következtében sérülhetnek, így ezen esetekben elengedhetetlen a szükségességi-arányossági teszt alkalmazása. Ezt a magyar Alkotmánybíróság a 30/1992-es határozatának⁹⁴ keretében dolgozta ki, mely értelmében egy alapvető jog korlátozása csak egy másik alapvető jog, vagy alkotmányos érték védelme érdekében, feltétlenül szükséges mértékben és az elérni kívánt céllal arányosan történhet, ugyanakkor lényegi tartalma semmi esetre sem üresíthető ki.

4. Összegzés helyett – egyéni reziliencia nélkül lehet-e a társadalmi rezilienciáról vagy nemzeti ellenállóképességről beszélni kibertérben?

A 21. században az átalakult társadalmi, gazdasági és biztonsági környezet megváltoztatta az állam működését és az államról való gondolkodást, megteremtve a technológia nővumaira épülő, arra reagáló állammodellt, a cyberfare state-t. Ezen új állammodellnek – bár első pillantásra nem úgy tűnhet – a központi aktora az egyén, hiszen az a társadalmi, gazdasági és

⁹¹ Association between Social Media Use and Depression among U.S. Young Adults (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4853817/>).

⁹² Uo.

⁹³ Kassner, M. P.: Virtually Ostracized: Studying Ostracism in Immersive Virtual Environments, *Cyberpsychol Behav Soc Netw.*, 2012, 15(8), 399–403. o. (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3422048/>).

⁹⁴ 30/1992. (V. 26.) AB hat., ABH 1992, 167, 181. o.

állami sérülékenység centrális figurájává vált a technológiai újításoknak köszönhetően. Jól illusztrálja ezt, hogy – mint fentebb idéztük is – az informatikai szakemberek a leggyengébb láncszemként tekintenek a humán faktorra. Nem véletlenszerű, hogy a nem jogállami keretek között működő államok (smart total control cyberfare state) esetében mindent megtesznek annak érdekében, hogy ezen aktor jelentette biztonsági kockázatokat a lehetőségekhez mérten redukálják, úgy, hogy az egyéni szabadságjogokat figyelmen kívül hagyó korlátozó, megfigyelő rendszereket építenek ki, mindezt jóléti megoldásoknak álcázva.

Ezzel szemben a jogállami keretek között működő államok esetében a társadalmi reziliencia kialakítása során még csak az utóbbi években indult meg annak felismerése, hogy az állami, önkormányzati és gazdasági szereplőkön túlmutató ellenállóképességet növelő programokat, szabályozásokat kell kialakítani. Azonban ezek például a kínai, orosz vagy szingapúri rendszerekhez képest időbeli csúszásban vannak, és sok esetben még csupán bábá állapotban léteznek. Már az is üdvözlendő, hogy a NATO és az Európai Unió néhol megcsúszva, de azonosította ezen fenyegetések körét és elkezdett fejlődési programokat kidolgozni. Ezt tükrözi vissza a NATO modern technológiákkal kapcsolatos Emerging Disruptive Technology (EDT) rendszere, amelyhez kapcsolódó tanácsadó csoport 2020-as jelentésében hangsúlyozta ezen technológiák társadalmi hatásait, valamint azt, hogy szükségszerű ezen a területen az oktatás és képességfejlesztés. Utóbbiak azért elengedhetetlenek, mert ezek a technológiák rendkívül bonyolult rendszereket eredményeznek, ahol a döntéshozóknak (politikai, gazdasági), illetve az egyéneknek úgy kell eligazodniuk, hogy nem rendelkeznek átfogó ismeretekkel, ami viszont elengedhetetlen volna a NATO versenyképességéhez akár szervezeten belül, akár azon kívül is. Ami viszont nem jelent egyet azzal, hogy minden szereplőnek mélységi műszaki ismeretekkel kell rendelkeznie, vagyis a cél sokkal inkább a tudatosság, az alapismeretek szintjének növelése, vagyis a technológiai műveltség magasabb szintre helyezése. A szervezeten belüli képesség növelésére kínálnak lehetőséget az egyes NATO képzési központok. Emellett elkerülhetetlennek vélik az együttműködés kialakítását a magánszektorral és a felsőoktatással is. Szintén kiemelik, hogy ezen együttműködések lehetőséget teremthetnek külsős ismeretterjesztő projekteknek, továbbá egyetemi képzések fejlesztésének, amely keretében a NATO mester- és doktori képzések esetében ösztöndíj-programokat hozhatna létre, ezzel növelve társadalmi elfogadottságát is.⁹⁵ A NATO, bár a gazdasági és akadémiai szférára irányultan megkezdte az együttműködés kereteinek kialakítását (ilyen a DINA [Defence Innovation Accelerator of the North Atlantic] és EDT-hez kötődő tudományos tanácsadó testület is), azonban az egyénekre irányuló programok a gyakorlatban még váratnak magukra, pedig a szakértők között egyre inkább világossá vált, hogy „az emberek tömeges adatainak... elemzésével és felhasználásával cselekvésünk, gondolkodásunk befolyásolható... technikailag lehetővé vált az egyes társadalmak integritásának, az állami intézmények iránti bizalom kártékony befolyásolása is.”⁹⁶

⁹⁵ NATO Advisory Group on Emerging and Disruptive Technologies – Annual Report 2020. Brussels, NATO Emerging Security Challenges Division, 2020, 10, 14-15. o. (https://www.nato.int/nato_static_files2014/assets/pdf/2021/3/pdf/210303-EDT-adv-grp-annual-report-2020.pdf).

⁹⁶ Molnár Ferenc: A reziliencia kérdése és a NATO. *Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2021/15. szám, 6. o.

Az Európai Unió⁹⁷ 2019-es globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája e területen nem mutat újdonságot. Szintén hangsúlyozza az együttműködés szükségességét az egyes szférákkal, valamint kiberbiztonság területén a NATO-val való kapcsolatok megerősítését.⁹⁸ Ilyen együttműködési projekt például a dezinformációs szcenáriók korai felismerésére és a reagálás javítására szolgáló 2015-ben felállított East StratCom Task Force elnevezésű munkacsoport. 2018-ban cselekvési tervet fogadtak el a félretájékoztatással szemben. Ez osztott tagállami és uniós intézményi fellépésről rendelkezett. A koordinált válasz négy pilléren nyugszik, a negyedik pillér a tudatosság növelése és a társadalom rezilienciájának javítása. A társadalmi ellenállóképesség növelése érdekében előirányozták a független tényellenőrzőkből álló csoportok létrehozását, akiknek feladata a dezinformálás feltárása és a közvélemény tájékoztatása.⁹⁹ 2020 decemberében az Európai Bizottság előterjesztette az Európai Demokráciára vonatkozó cselekvési tervet. Ennek negyedik pontja szól a dezinformáció elleni küzdelemről. Szorosabb együttműködés kialakítása mellett érvel a magánszektorral, a civil társadalommal, a tudományos élettel és az Unió nemzetközi partnereivel, azonban még mindig csak a hibrid konfliktus jobb megértése érdekében. A Bizottság álláspontja abban nem változott, hogy a dezinformálás elleni küzdelem egyik legfontosabb terepe a polgárok médiatudatos nevelése.¹⁰⁰

E területeken azonban az egyénre irányuló programok tekintetében előrelépés nem történt, a független tényellenőrök rendszerének felállítása lényegi elmozdulást nem eredményezett, eredményezhetett az egyéneken nyugvó biztonsági kockázatok mátrixában. Még úgy sem, hogy „a NATO a kollektív védelem egyik kulcsfontosságú fejlesztési irányát látja a rezilienciában, ami azt is jelenti, hogy a Szövetség szintjén hatékony ellenállóképesség nem korlátozódik a kormányzatok működésére, hanem azt rétegzettként értelmezi. Ez a rétegzettség a kellően informált, tudással felvértezett egyénektől és civil társadalomtól, a civil (állami, piaci) és katonai szervezeteken át, a teljes társadalmak ellenálló képességét jelenti”.¹⁰¹ Mivel mindezzel szemben azt látjuk, hogy továbbra is holisztikus mind a NATO, mind az EU megközelítése. Annak ellenére, hogy minden fontosabb, és a témát érintő stratégiai dokumentumban megállapítják a rendszerek összetettségét, bonyolultságát, ahol „az érintett emberek és csoportok képességbeli... heterogenitása nem alakult át gyökeresen”,¹⁰² vagyis az egyének és az általuk létrehozott társadalmi hálózatok lényegében nincsenek felvértezve azzal a tudással, aminek köszönhetően önmagukat meg tudják óvni az ártó tényezőktől. Nyilván ez nem jelenti azt, hogy a kibertér előző fejezetben ismertetett valamennyi ártalmával szemben kizárólag szövetségi, uniós és állami programoknak köszönhetően tud ellenállni az egyén, azonban a megfelelő és átfogó nevelési, oktatási és képzési programok, valamint a káros

⁹⁷ Az Európai Unió EDT területén a stratégiai autonómiája sok tekintetben irreálisnak tűnik. Lásd: Ester Sabatino – Alessandro Marrone: Emerging Disruptive Technologies: The Achilles’ Heel for EU Strategic Autonomy? *iai Istituto Affari Internazionali*, 2021/31. szám (<https://www.iai.it/sites/default/files/iaicom2131.pdf>).

⁹⁸ The European Union’s Global Strategy – Three years on, looking forward. 2019, 11-13. o. Ezen dokumentum alapját jelentő korábbi stratégiát lásd: Molnár Anna: Közös jövőkép, közs cselekvés: erősebb Európa. Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája. *Nemzet és Biztonság*, 2016/2. szám, 75-85. o.

⁹⁹ Az Európai Bizottság és az Unió Külügyi és Biztonságpolitikai Főképviseelőjének közös közleménye – Cselekvési terv a félretájékoztatással szemben, Brüsszel, 2018.12.15., Join(2018)36. Final.

¹⁰⁰ Az Európai Bizottságnak közleménye az Európai Demokráciára vonatkozó cselekvési tervről. Brüsszel, 2020.12.3. COM(2020) 790 Final.

¹⁰¹ Molnár: i. m. 12. o.

¹⁰² Farkas Ádám – Spizter Jenő: Az információs korszak és az állami reziliencia egyes kérdései. *Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2021/18. szám, 19. o.

hatásokat jobban lekövető jogalkotás¹⁰³ hiányában nem lehet kialakítani a szükséges egyéni, társadalmi és nemzeti és szövetségi ellenállóképességet. A feladat összetett és „... ahhoz, hogy felnőjünk a cybertérben felmerülő új problémákhoz, arra lenne szükség, hogy a törvényeink és az oktatási rendszerünk ugyanolyan rohamos tempóban kövessék a változásokat, mint ahogyan a technológiákat fejlesztik és piacra dobják – ez pedig gyakorlatilag lehetetlen.”¹⁰⁴ Azonban a deklarációk szintjét már a nyugati demokratikus alapokon nyugvó államoknak is meg kell haladnia, mivel az egyénre irányuló – jogállami kereteken nyugvó – tényleges cselekvés hiányában behozhatatlan stratégiai hátrányba kerülnek a másik pólust kitevő államokkal szemben.

---

¹⁰³ Jogalkotásban az egyént is érintő Európai Unió és tagállami, egyes területeket érintően már találkozunk megoldásokkal, azonban az átfogó szemléletű megoldások hiányoznak itt is. Lásd bővebben: Szépvölgyi Enikő: Az európai uniós reklámszabályozás és a kiskorúak védelme – a digitalizáció kihívásai. *Külgazdaság*, 2022/május-június, 109-122. o.; Sorbán Kinga: A társadalmi tudatosság és az online közvetítő szolgáltatók szerepe az informatikai bűnözés elleni fellépésben. *Iustum Aequum Salutare*, 2020/3. szám, 179-192. o.; Sorbán Kinga: A bosszúpornó és deepfake pornográfia büntetőjogi fenyegetettségének szükségességéről. *Belügyi Szemle*, 2020/10. szám, 81-104. o.

¹⁰⁴ Mary Aiken: Cyber-csapda – Hogyan változtatja meg az online tér az emberi viselkedést? Budapest, Harmat Új Ember, 2020, 214. o.

Forrásjegyzék

Szakirodalom

- [1.] Anderson, C. A., Bushman, B. J.: The effects of media violence on society, *Science*, 2002, 295(5564), 2377-2379. o.
(https://www.researchgate.net/publication/11440811_The_Effects_of_Media_Violence_on_Society)
- [2.] Anderson, C. A., Carnagey, N. L., Eubanks, J.: Exposure to violent media: The effects of songs with violent lyrics on aggressive thoughts and feelings, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003, 84(5), 960-971. o. (<https://www.apa.org/pubs/journals/releases/psp-845960.pdf>)
- [3.] Annamária Beláz – Csaba Krasznay – Zsolt Szabó: Cybersecurity Strategy and Leadership Management Issues. In Živan Živković (szerk.): *An international serial publication for theory and practice of Management Science - IMCSM Proceedings(2020)*. Bor, University of Belgrade, Technical Faculty in Bor, Engineering Management Department (EMD), 2020, 242-252. o.
- [4.] Arnett, J. J.: The psychology of globalization. *American Psychologist*, 2002, 57(10), 774-783. o.,
(<https://psycnet.apa.org/record/2002-18352-003>)
- [5.] Bajomi-Lázár Péter: Manipulál-e a média?, *Médiakutató*, 2017, 18(4), 61-79. o.
(https://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/)
- [6.] Bandura, A.: Vicarious Processes: A Case of No-Trial Learning, *Advances in Experimental Social Psychology*, 1965, 2, 1-55. o. (<http://www.uky.edu/~eushe2/BanduraPubs/Bandura1965AESP.pdf>)
- [7.] Bányász Péter – Krasznay Csaba – Tóth András: A NATO kibervédelmi szakpolitikája. In Szenes Zoltán (szerk.) *A mai NATO: A szövetség helyzete és feladatai*. Budapest, HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Nonprofit Kft., 2021, 130-149. o.
- [8.] Baranyi Péter – Csapó Ádám – Budai Tamás – Wersényi György: Internet of Digital Reality: Infrastructural Background – Part II. *Acta Politechnica Hungarica*, 2021/8. szám, 91-104. o.
- [9.] Baranyi Péter – Csapó Ádám – Budai Tamás – Wersényi György: Introducing the Concept of Internet of Digital Reality – Part I. *Acta Politechnica Hungarica*, 2021/7. szám, 225-240. o.
- [10.] Bauman, S., Toomey, R. B., Walker, J. L.: Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students, *Journal of Adolescence*, 2013, 36(2), 341-350. o.
(<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23332116/>)
- [11.] Boris Bucko – Martin Michálek – Katarína Papierníková – Katarína Zábovká: Smart Mobility and Aspects of Vehicle-to-Infrastructure. *Applied Sciences*, 2021/11. szám (<https://www.mdpi.com/2076-3417/11/22/10514/htm>)
- [12.] Bógel György: *A big data ökoszisztémája*. Budapest, Typotex, 2015.
- [13.] Buss, A. H., Scheier, M. F., Fenigstein, A.: Self-awareness and physical aggression, *Journal of Experimental Social Psychology*, 1974, 10(3), 264-273. o.,
(<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0022103174900729?via%3Dihub>)
- [14.] Clayton, Russell B., Nagurney A., Smith, J. R.: Cheating, Breakup, and Divorce: Is Facebook Use to Blame?, *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 2013, 16 (10), 717-720. o.
(<https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/cyber.2012.0424>)
- [15.] Danyol Turovskij: *Orosz hekkerek – Így jettek lázadókból Putyin katonái*. Budapest, Athenaeum, 2020.
- [16.] Debashis Majumdar – Pradipta Kumar Banerji – Satyajit Chakrabarti: Disruptive technology and disruptive innovation: ignore at your peril!: *Technology Analysis & Strategic Management*, 2018/11. szám, 1247-1255. o.
- [17.] Demetis, D. S.: Breaking bad online: A synthesis of the darker sides of social networking sites, *European Management Journal*, 2020, 38(1), 33-44. o.
- [18.] Erikson, E. H.: Identitásválság önéletrajzi vetületben, Erikson: *A fiatal Luther és más írások*, Budapest, Gondolat, 1991, 401-436. o.
- [19.] Ester Sabatino – Alessandro Marrone: Emerging Disruptive Technologies: The Achilles' Heel for EU Strategic Autonomy? *iai Istituto Affari Internazionali*, 2021/31. szám
(<https://www.iai.it/sites/default/files/iaicom2131.pdf>).
- [20.] Farkas Ádám – Resperger István: Az úgynevezett „hibrid hadviselés” kihívásainak kezelése és a nemzetközi jog mai korlátai. In Farkas Ádám – Végh Károly (szerk.): Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézményi és jogi kihívások. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020, 132-149. o.
- [21.] Farkas Ádám – Spizter Jenő: Az információs korszak és az állami reziliencia egyes kérdései. *Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2021/18. szám.

- [22.] Farkas Ádám: *A totálítás kora? A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolat kísérlete*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018.
- [23.] Farkas Ádám: *A védelem és biztonság-szavatolás szabályozásának alapkérdései Magyarországon*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2022.
- [24.] Farkas Ádám: A védelmi-biztonsági gondolkodás és képzés megújításának elméleti és kulturális alapjai. *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok 2022/2. szám*.
- [25.] Farkas Ádám: *Kibertér művelet: hírszerző, rendészeti és katonai műveletek elegye? Gondolatok az angol National Cyber Force kapcsán*. In *Military and Intelligence CyberSecurity Research Paper*, 2021/1. szám.
- [26.] Ferencz Jácint: *Az információ és a technológia kettős arca a munkajogban*. In Baranyiné Kóczy Judit – Fehér Ágota (szerk.): *Pedagógusképzés, oktatás a Kárpát-medencében, társadalmi kontextusok*. XXII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötet, Győr, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, 2019.
- [27.] Franz, V. A., Glass, C. R., Arknoff, D. B., Dutton, M. A.: The impact of the September 11th terrorist attacks on psychiatric patients: A review, *Clinical Psychology Review*, 2009, 29(4), 339-347. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19321246/>)
- [28.] G. Karácsony Gergely: *Okoseszközök - okos jog?* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020.
- [29.] Gordon E. Moore: Cramming more components onto integrated circuits. *Electronics*, 1965/8. szám.
- [30.] Gøsta Esping-Andersen: *A Welfare State for the Twenty-first Century*. In: Christopher Pierson – Francis G. Castel (szerk.): *The Welfare State Reader (Second Edition)*, Cambridge, Polity Press, 2006.
- [31.] Gosztönyi Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig – A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2022.
- [32.] Gosztönyi Gergely: Special Models of Internet and Content Regulation on China and Russia. *ELTE Law Journal*, 2021/2. szám, 87-99. o.
- [33.] Groves, C. L., Prot, S., Anderson, C. A.: Violent Media Effects: Theory and Evidence, *Encyclopedia of Mental Health (Second Edition)*, 2016, 362-369. o., (<https://www.semanticscholar.org/paper/Violent-Media-Effects%3A-Theory-and-Evidence-Groves-Prot/a43e58b99dfc0e6defe9d684841eb33087072594>)
- [34.] Gyekiczky Tamás: *Olvasmányok a Digitális társadalomról – jogászoknak* (kézirat). Budapest, 2021, 112. o. (https://www.academia.edu/49694295/Olvasm%C3%A1nyok_a_Digit%C3%A1lis_T%C3%A1rsadalomr%C3%B3l_Jog%C3%A1szoknak).
- [35.] Hogan, M., Strasburger, V.: Twenty Questions (and Answers) About Media Violence and Cyberbullying, *Pediatric Clinics of North America*, 2020, 67(2), 275-291. o. (<https://europepmc.org/article/med/32122560>)
- [36.] Hormes, J. M.: Craving Facebook? Behavioral addiction to online social networking and its association with emotion regulation deficits, *Addiction*, 2014, 109(12), 2079-2088. o. (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/add.12713>)
- [37.] Huntemann, N., Morgan, M.: Mass media and identity development, Singer, D. G., Singer, J. L. (szerk.): *Handbook of children and the media*, 2001, CA: Sage, Thousand Oaks, 309-322. o.
- [38.] Jessilyn Dunn – Lukasz Kidzinski – Ryan Runge at. al.: Wearable sensors enable personalized predictions of clinical laboratory measurements. *Nature medicine*, 2021, 27. kötet, 1105-1112. o. (<https://nmb.stanford.edu/wp-content/uploads/Dunn-Nature-Med-2021.pdf>).
- [39.] Jordan, A. H.: Misery Has More Company Than People Think: Underestimating the Prevalence of Others' Negative Emotions, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2011, 37 (1), 120–135. o. (<https://web.archive.org/web/20151008220618/http://www-psych.stanford.edu/~ajordan/papers/Jordan%20et%20al.%20-%202011%29%20-%20Misery%20Has%20More%20Company.pdf>)
- [40.] Kassner, M. P.: Virtually Ostracized: Studying Ostracism in Immersive Virtual Environments, *Cyberpsychol Behav Soc Netw.*, 2012, 15(8), 399–403. o. (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3422048/>)
- [41.] Kelemen Roland – Németh RICHÁRD: A kibertér fogalmának és jellemzőinek multidiszciplináris megközelítése, In: Farkas Ádám (szerk.) *Védelmi alkotmányosság az új típusú biztonsági kihívások erőterében*, Budapest, *Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság*, 2018, 147-170. o.
- [42.] Kiss Attila – Krasznay Csaba: A felhasználói viselkedésemelés kiberbiztonsági előnyei és adatvédelmi kihívásai. *Információs Társadalom: Társadalomtudományi Folyóirat*, 2017/1. szám, 55-71. o.
- [43.] Linkletter, M., Gordon, K., Dooley, J.: The choking game and YouTube: a dangerous combination, *Clinical Pediatrics*, 2010, 49, 274–279. o., (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19596864/>)
- [44.] Manuel Castells: *The Information age – Economy, Society, and Culture – Volume I. The Rise of the Network Society (second edition)*. Oxford, Blackwell Publishing, 2010.

- [45.] Mariam Fandáková – K. Zabolovska – Boris Bucko – Michal Zabolovsky: Improvements of Computer Assisted Virtual Environment (CAVE). *2020 43rd International Convention on Information, Communication and Electronic Technology (MIPRO)*, 2020, 1680-1684. o.
- [46.] Marshall, T. C., Bejanyan, K., Di Castro, Gaia, Lee, R. A.: Attachment styles as predictors of Facebook-related jealousy and surveillance in romantic relationships, *Personal Relationships*, 2013, 20 (1), 1–22. o. (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-6811.2011.01393.x>)
- [47.] Mary Aiken: Cyber-csapda – Hogyan változtatja meg az online tér az emberi viselkedést? Budapest, Harmat Új Ember, 2020, 214. o.
- [48.] Mc Glynn, F. D.: Systematic Desensitization, *Encyclopedia of Psychotherapy*, 2002, 755-764. o. (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9780470479216.corpsy0972>)
- [49.] McLean, S. A., Paxton, J., Wertheim, E. H.: The role of media literacy in body dissatisfaction and disordered eating: A systematic review, *Body Image*, 2016, 19, 9-23. o.
- [50.] McLean, S. A., Paxton, J., Wertheim, E. H.: The role of media literacy in body dissatisfaction and disordered eating: A systematic review, *Body Image*, 2016, 19, 9-23. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27572000/>)
- [51.] Melillo, R.: *Kapcsolat nélküli gyerekek*, USA: Perigee, 2015, 60–80. o.
- [52.] Molnár Anna: Közös jövőkép, közs cselekvés: erősebb Európa. Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája. *Nemzet és Biztonság*, 2016/2. szám, 75-85. o.
- [53.] Molnár Ferenc: A reziliencia kérdése és a NATO. *Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2021/15. szám.
- [54.] Monfort, E., Afzali, M. H.: Traumatic stress symptoms after the November 13th 2015 Terrorist Attacks among Young Adults: The relation to media and emotion regulation, *Comprehensive Psychiatry*, 2017, 75, 68-74. o., (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28324678/>)
- [55.] Németh Richárd: A COVID-19 járvány okán bevezetett Home Office munkavégzés hatása a munkakörülményekre és szervezeti kommunikációra nagyvállalati környezetben. *Jog Állam Politika*, 2021/4. szám, 101. o.
- [56.] Németh Richárd: A kibertérből érkező fenyegetések elleni védekezés vállalati környezetben. *GIKOF Journal*, 2021;
- [57.] Németh Richárd: Kiberfenyegetettség nagyvállalati környezetben. *Magyar Bűnüldöző*, 2020/2. szám, 23-41.
- [58.] Németh Richárd: Kibertámadások gazdasági vonatkozásai a vállalati szférában. In: Demóczy-Polyák Adrienn (szerk.): *Kutatási jelentés 1. Győr*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2019, 307-325. o.
- [59.] Norman, K. L.: *Kiberpszichológia: Bevezetés az ember-számítógép interakcióba*. Egyesült Királyság: Cambridge University Press, 2017, 9. o.
- [60.] Olweus, D., Limber, S. P.: Some problems with cyberbullying research, *Current Opinion in Psychology*, 2018, 19, 139-143. o., (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29279213/>)
- [61.] Ray Kurzweil: *A szingularitás küszöbén*. Budapest, Ad Astra, 2014, 58-72. o.
- [62.] Razik, S., Ehring, T., Emmelkamp, P. M. G.: Psychological consequences of terrorist attacks: Prevalence and predictors of mental health problems in Pakistani emergency responders, *Psychiatry Research*, 2013, 207(1–215) 80-85. o. (<https://mittalsouthasiainstitute.harvard.edu/wp-content/uploads/2015/11/Psychological-consequences-of-terrorist-attacks-Prevalence-and-predictors-of-mental-health-problems-in-Pakistani-emergency-responders.pdf>)
- [63.] Reich, M. D.: The Interplay of Media Violence Effects and Behaviorally Disordered Children and Adolescents: Guidelines for Practitioners, *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 2018, 27(2), 193-202. o. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29502746/>)
- [64.] Scheff, T. J., Bushnell, D. D.: A theory of catharsis, *Journal of Research in Personality*, 1984, 18(2), 238-264. o.
- [65.] Sorbán Kinga: A bosszúpornó és deepfake pornográfia büntetőjogi fenyegetettségének szükségességéről. *Belügyi Szemle*, 2020/10. szám, 81-104. o.
- [66.] Sorbán Kinga: A társadalmi tudatosság és az online közvetítő szolgáltatók szerepe az informatikai bűnözés elleni fellépésben. *Iustum Aequum Salutare*, 2020/3. szám, 179-192. o.
- [67.] Stewart, M. C., Dainton, M., Goodboy, A. K.: Maintaining Relationships on Facebook: Associations with Uncertainty, Jealousy, and Satisfaction, *Communication Reports*, 2014, 27 (1), 13–26. o., (<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08934215.2013.845675>)
- [68.] Szépvölgyi Enikő: Az európai uniós reklámszabályozás és a kiskorúak védelme – a digitalizáció kihívásai. *Külgazdaság*, 2022/május-június, 109-122. o.

- [69.] Szigeti Péter: Vázlat a közbiztonság három dimenziójáról: világrendszer – nemzetállami szint és lokalitás, In: Szigeti Péter (szerk.): *A valóság vonzásában – Jogelméleti és Jogtudományi Közöny*, Győr, ELTE-SZIF ÁJK, 2001. (<https://mek.oszk.hu/04200/04241/04241.htm#16>).
- [70.] Tilesch György – Omar Hatamleh: *Mesterséges intelligencia – Vegyük kezünkbe a sorsunkat az MI korában*. Budapest, Librid, 2021.
- [71.] William Nester: *Putyin virtuális háborúja – Hogyan formálja át és destabilizálja Oroszország Amerikát, Európát és a nagyvilágot*. Debrecen, Hajja & Fiai Könyvkiadó, 2020.
- [72.] Yen, J., Yen, C., Chen, C., Tang, T., Ko, C.: The Association between Adult ADHD Symptoms and Internet Addiction among College Students: The Gender Difference, *CyberPsychology & Behavior*, 2009, 12(2), 187-191. o. (<https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/cpb.2008.0113>)
- [73.] Yuval Noah Harari: *Homo Deus. – A holnap rövid története*. Budapest, Animus Kiadó, 2016.

Internetes források

- [1.] Facebook from Election to Insurrection: How Facebook Failed Voters and Nearly Set Democracy Aflame, *Avaaz Report* 18/3/2021, https://secure.avaaz.org/campaign/en/facebook_election_insurrection.
- [2.] Left Behind: How Facebook is Neglecting Europe's Infodemic. *Avaaz Report* 20/4/2021, https://secure.avaaz.org/campaign/en/facebook_neglect_europe_infodemic.
- [3.] A kiberbűnözés több kárt okoz mint gondolnánk. *Meselia.hu* (<https://www.meselia.hu/a-kiberbunozes-tobb-kart-okoz-mint-gondolnank/>).
- [4.] Megduplázódhat a kiberbűnözők által okozott kár a következő években. *Maszol*, 2019.03.26. (<https://maszol.ro/eletmod/109850-megduplazodhat-a-kiberb-noz-k-altal-okozott-kar-a-kovetkezo-evekben>).
- [5.] A kiberkockázatok nagyobb veszélyt jelentenek, mint a katasztrófák. (https://www.allianz.hu/hu_HU/lakossagi/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/a-kiberkockazatok-nagyobb-veszelyt-jelentenek-mint-a-katasztrofak.html).
- [6.] Nimsz Zsuzsanna: Szombaton is sokan vették át a diplomájukat a SZE-n. *Győr+*, 2022.07.17. (<https://www.gyorplusz.hu/gyor/szombaton-is-sokan-vettek-at-diplomajukat-a-sze-n/>)
- [7.] Tom Abate: Smarter Hospitals: How AI-Enabled Sensors Could Save Live. *HAI Stanford University Human-Center Artificial Intelligence*, 2020.09.09. (<https://hai.stanford.edu/news/smarter-hospitals-how-ai-enabled-sensors-could-save-lives>)
- [8.] Justin Viktor: Vajon valóban elbukik a Moore-törvény, vagy van még tovább? *Rakéta*, 2021.04.30. (<https://raketa.hu/vajon-valoban-elbukik-a-moore-torveny-vagy-van-meg-tovabb>).
- [9.] Addiction to social networking leads to sleep deprivation, (<https://www.news-medical.net/news/20120218/Addiction-to-social-networking-leads-to-sleep-deprivation.aspx>)
- [10.] Association between Social Media Use and Depression among U.S. Young Adults, (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4853817/>)
- [11.] Bedtime Social Networking Causes Sleep Deprivation Epidemic Across Britain, (https://web.archive.org/web/20111126143839/http://www.travelodge.co.uk/press_releases/press_release.php?id=408)
- [12.] Etkar, Sofia: Clean Up Your Act: Tide pod challenge is a dangerous new craze that sees teens risk serious illness by eating washing machine tablets, (<https://www.thesun.co.uk/news/5330494/tide-pod-challenge-dangerous-new-craze-meme/>)
- [13.] Facebook Use Bad For Self-Esteem No Matter Why You Log On, (<https://www.universityherald.com/articles/4230/20130816/facebook-use-bad-self-esteem-matter-why-log.htm>)
- [14.] Florida State University: Hungry for 'likes': Facebook use linked to eating disorder risk, (https://www.fsu.edu/indexTOFStory.html?lead.facebook_study)
- [15.] Fritscher, L.: Mass Hysteria Is a Dangerous Form of Groupthink, (<https://www.verywellmind.com/understanding-groupthink-2671595>)
- [16.] Ghoshal, Abhimanyu: 15-year-old girl's sexual assault streamed on Facebook Live, (https://thenextweb.com/us/2017/03/22/15-year-old-girls-sexual-assault-streamed-on-facebook-live/#.tnw_gJDpwCTj#.tnw_kcJMBiUX)
- [17.] Griffin, Andrew: Logan Paul Video: What did controversial footage show and what is Aokigahara, the Japanese 'Suicide Forest'? (<https://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/logan-paul-video-what-is-aokigahara-suicide-forest-show-youtube-post-dead-body-latest-news-a8137561.html>)

- [18.] Hern, Alex: FamilyOfFive: YouTube bans 'pranksters' after child abuse conviction, (<https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/19/youtube-bans-familyofive-pranksters-michael-heather-martin-child-abuse-conviction>)
- [19.] Hogy változik meg viselkedésünk az interneten? A kiberpszichológus a gyermekek védelmében emel szót (<https://www.magyarkurir.hu/hirek/hogyan-valtozik-meg-viselkedesunk-az-interneten-kiberpszichologus-gyermekek-vedelmeben>)
- [20.] Morris, Chris: Popular YouTube Streamer Promotes Channel That Publishes Anti-Semitic Content, (<http://fortune.com/2018/12/11/pewdiepie-esemicolonr-controversy/>)
- [21.] Seetharaman, Deepa: Facebook, Rushing Into Live Video, Wasn't Ready for Its Dark Side, (<https://www.wsj.com/articles/in-rush-to-live-video-facebook-moved-fast-and-broke-things-1488821247>)
- [22.] Smith, Dave: People are outraged at a YouTube 'prank' showing a fake kidnapping and murder, (<https://www.businessinsider.com/sam-pepper-killing-best-friend-youtube-prank-incites-outrage-2015-12>)
- [23.] Social media helps fuel some eating disorders, (<https://eu.usatoday.com/story/news/nation/2014/06/01/social-media-helps-fuel-eating-disorders/9817513/>)
- [24.] Stern: Gefährliches Zimt-Spiel: Teenager tagelang im Koma, (<https://www.stern.de/panorama/gesellschaft/cinnamon-challenge--junge-schluckt-zimt-und-liegt-tagelang-im-koma-6624630.html>)
- [25.] The Wall: What is cultural appropriation and why is it so offensive?, (<https://www.theweek.co.uk/cultural-appropriation>)
- [26.] Vice News: Suicide Forest in Japan, (<https://www.youtube.com/watch?v=4FDSdg09df8>)

Egyéb források:

- [1.] 30/1992. (V. 26.) AB hat., ABH 1992, 167, 181. o.
- [2.] NATO Advisory Group on Emerging and Disruptive Technologies – Annual Report 2020. Brussels, NATO Emerging Security Challenges Division, 2020. (https://www.nato.int/nato_static_files2014/assets/pdf/2021/3/pdf/210303-EDT-adv-grp-annual-report-2020.pdf).
- [3.] The European Union's Global Strategy – Three years on, looking forward. 2019.
- [4.] Az Európai Bizottság és az Unió Külügyi és Biztonságpolitikai Főképviseelőjének közös közleménye – Cselekvési terv a félretájékoztatással szemben, Brüsszel, 2018.12.15., Join(2018)36. Final.
- [5.] Az Európai Bizottságnak közleménye az Európai Demokráciára vonatkozó cselekvési tervről. Brüsszel, 2020.12.3. COM(2020) 790 Final.

